

Raja-Karjalan murteet ja raja-alueiden kielimuotojen nimitykset

MILLA UUSITUPA, VESA KOIVISTO JA MARJATTA PALANDER

1 Johdanto

Raja-Karjalalla tarkoitetaan historiatieteissä yleensä niin sanottua Salmin kihlakuntaa, johon kuuluivat Salmin, Soanlahden, Suistamon, Suojärven, Impilahden ja Korpi-selän pitäjät. Kielellisesti Raja-Karjalaan kuuluivat myös Ilomantsin itäosat. Raja-Karjala muodosti ennen vuosien 1939–1944 sotia Suomeen kuuluneen osan karjalan kielen puhuma-alueesta, ja siellä puhutuista kielimuodoista on käytetty nimitystä raja-karjalaismurteet.¹ Tässä artikkelissa pyrimme ajantasaistamaan käsitystä Raja-Karjalan alueen kielikontakteista ja rajakarjalaismurteiden ominaispiirteistä. Arvioimme, miten rajakarjalaismurteista esitetyt määritelmät ja luonnehdinnat sopivat kuvaamaan niitä uusimpien tutkimustulosten ja Raja-Karjalan korpuksesta tekemiemme havaintojen valossa. Tutkimustulokset, joihin viittaamme, edustavat dialektologiaa, variaation-tutkimusta, kielikontaktitutkimusta ja kansandialektologiaa, mutta artikkelillamme on yhtymäkohtia myös monitieteiseen rajatutkimukseen.

Karjalan kieli jakaantuu kahteen päämurteeseen: varsinaiskarjalaan ja livvinkarjalaan eli aunuksenkarjalaan, joita molempia puhuttiin myös Raja-Karjalassa.² Karjalan lisäksi Raja-Karjalassa puhuttiin suomen itäisiä savolaismurteita ja kaakkoismurteisiin kuuluvia Sortavalan seudun välimurteita. Alue sijoittuu itämerensuomalaisten kielten muodostamalle jatkumolle, joka kulkee suomen itämurteista karjalan eri kielimuotojen kautta lydyiin ja edelleen vepsään. Raja-Karjalan historiaa leimasivat keskiajalta alkaen toistuvat sodat, rajansiirrot ja muuttoliikkeet, jotka jättivät jälkensä myös alueella puhuttuihin kielimuotoihin. Kunta- tai kyläraajat eivät tarkoittaneet tiukkoja kielirajoja, vaan alueen puhekieltä on leimannut suuri yksilökohtainen vaihtelu.

Rajakarjalaismurteita äänitettiin Suomen kielen nauhoitearkistoon 1960- ja 1970-luvuilla noin 550 tuntia, ja aineistona käyttämämme Raja-Karjalan korpus³ si-

1. Karjalaa puhuttiin Suomessa myös Kuhmon Rimmissä sekä Suomussalmen Kuivajärven ja Hietajärven kylissä, mutta nämä alueet kuuluivat karjalan vienalaismurteiden, eivät rajakarjalaismurteiden puhuma-alueeseen.

2. Pitäydymme artikkelissamme karjalan kielen perinteisessä murrejaossa (ks. esim. KKS).

3. Viittaamme korpuksen haastatteluihin pitäjän nimellä ja haastattelun arkistosignumilla, joka on Suomen kielen nauhoitearkiston (SKNA) arkistosignumien mukainen (esim. Salmi 1303:1a).

sältää näitä äänitteitä litteroituna 119 tuntia.⁴ Toisen osan aineistostamme muodostaa rajakarjalaismurteista kirjoitettu tutkimuskirjallisuus, jossa näitä murteita tai osaa niistä on luonnehdittu muiden muassa *sekamurteiksi* tai *välimurteiksi*. Merkilläpantavaa on, että rajakarjalaismurteiden systemaattinen tutkimus on käynnistynyt vasta 2000-luvulla ja kuva näistä murteista tarkentuu koko ajan tutkimustiedon lisääntyessä. Raja-Karjala jäi varjoon aikana, jolloin tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita mahdollisimman selvärajaisista kielimuodoista. Lisäksi alueen sijainti kahden valtion rajalla on tehnyt sen tutkimisesta herkän poliittisen ja yhteiskunnallisen ilmapiirin vaihteluille, mikä näkyi erityisen selvästi 1900-luvulla talvi- ja jatkosotaa edeltävinä ja niitä seuranneina vuosikymmeninä.

Artikkelin rakenne on seuraava: Aloitamme historiakatsauksella luvussa 2. Luku 3 esittelee luonnehdintoja, joita Raja-Karjalassa puhutuista kielimuodoista on eri aikoina esitetty; samalla selvennämme rajakarjalaismurteiden suhdetta muihin karjalan murteisiin. Luvussa 4 havainnollistamme rajakarjalaismurteiden ominaispiirteitä. Luvussa 5 vertailemme rajakarjalaismurteita suomen välimurrealueisiin ja pohdimme, erottuvatko rajakarjalaismurteet tässä joukossa jotenkin muista välimurteistoista. Luvussa 6 kokoamme artikkelin pääkohdat yhteen ja teemme aiempaan tutkimukseen pohjaten terminologisen ehdotuksen raja-alueilla puhuttavien kielimuotojen nimitykseksi.⁵

2 Raja-Karjalan historia keskiajalta toiseen maailmansotaan

Karjala ei ole koskaan muodostanut yhtenäistä hallinnollista aluetta, vaan se on aina sijainnut muiden valtakuntien raja-alueella, jossa rajalinjaa on siirrelty vuoroin itään ja vuoroin länteen (ks. karttaa 1). Rajansiirtojen ja niiden seurausten tunteminen auttaa ymmärtämään myös raja-alueen kielellisiä erityispiirteitä, minkä takia esittelemme seuraavaksi Raja-Karjalan historiaa seikkaperäisesti 1300-luvulta vuosien 1939–1944 sotiin. Niiden jälkeen suomen ja karjalan puhujien rinnakkaiselo siirtyi Suomessa toisille alueille (myös Grünthal 2007: 113–114). Ulkopuoliselle tarkkailijalle raja näyttäyty helposti vain erottajana, mutta asukkailleen raja-alue on merkinnyt myös eri kielten, uskontojen ja kulttuurien kohtaamista ja vuorovaikutusta.

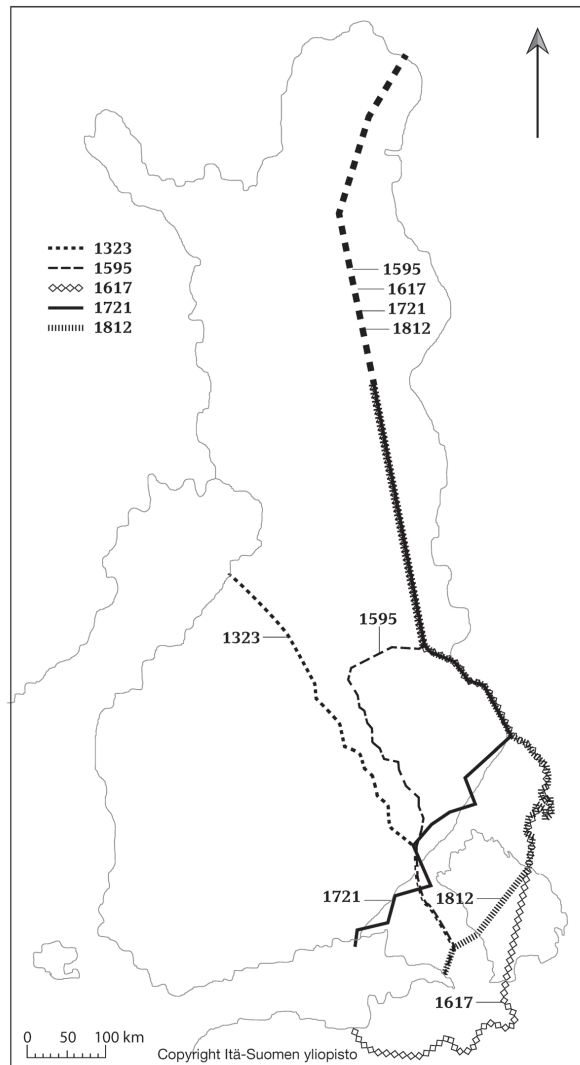
2.1 Karjala Ruotsin ja Venäjän rajamaana (noin v. 1300–1809)

Säilyneiden asiakirjojen perusteella Karjala jaettiin ensimmäisen kerran Ruotsin ja Novgorodin valtakuntien kesken Pähkinäsaaren sopimuksessa (v. 1323). Rajan yksityiskohdista ei olla historiantutkimuksessa täysin yksimielisiä, ja on oletettu, ettei rajalinja

4. Raja-Karjalan korpus ei sisällä aineistoa alueeseen kuuluneelta Soanlahdelta, koska pitäjän kieli oli jo täysin savolaistunutta haastattelujen tekohehkellä (esim. Jeskanen 2005: 228). Korpus on koottu erityisesti kielikontaktien tutkimusta varten, ja mukaan on valikoitu mahdollisimman karjalaisia idiolekteja.

5. Kiitämme lämpimästi Virittäjän kahta anonymia arvioijaa asiantuntevista muutos- ja tarkennusehdotuksista, jotka olemme pyrkineet parhaamme mukaan ottamaan huomioon. Artikkelin kirjoitettu tutkimushankkeissa, joita ovat tukeneet Suomen Akatemia (137479), Koneen Säätiö (40-5091 ja 085217) ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.

ollut kaikkialla selvä alueen asukkaillekaan. Raja tarkoitti ensisijaisesti verotuksen rajaa. (Julku 1987: 15–16, 101–103; Korpela 2002; vrt. H. Leskinen 1998: 357; ks. myös Korhonen 1938: 13–26.) Vuosisatojen kuluessa Novgorodin ja Ruotsin Karjalat alkoivat kuitenkin eriytyä, ja esimerkiksi suomen kaakkoismurteiden sisäisen hajanaisuuden oletetaan ainakin osittain periytyvän jo Pähkinäsaaren rajanvedosta (Ruoppila 1956: 10–11; 1984: 10–12; H. Leskinen 1982: 13–17; T. Itkonen 1983: 199–200).

Kartta 1.
Vuosien 1323, 1595, 1617, 1721 ja 1812 rajat.

Pähkinäsaaren sopimus ei rauhoittanut raja-aluetta, vaan rauhan solmimisen jälkeenkin asutuksen levittäytyminen jatkui Ruotsin puoleisilta alueilta itään ja rajakiistat

kärjistyivät useiksi sodiksi seuraavien vuosisatojen aikana. Täyssinän rauhassa (v. 1595) Ruotsin ja Venäjän⁶ välinen rajalinja määriteltiin Karjalankannaksen länsiosista pohjoiseen Varanginvuonoon, ja Stolbovan rauhassa (v. 1617) raja siirtyi kulkemaan Laatokan poikki. Ruotsi sai Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin eli alueen, joka kattoi pääpiirteissään nykyisen Suomen Pohjois-Karjalan, Raja-Karjalan, Karjalankannaksen itäosat ja niin sanotun Laatokan Karjalan, jolla tarkoitetaan Sortavalan seutua ja Laatokan luoteisrantoja.

Stolbovan rauhasta muodostui merkittävä käännekohta erityisesti valloitetujen alueiden ortodoksiselle väestölle. Inkerinmaata ja Käkisalmen läänin ei liitetty Ruotsin valtakunnan virallisiksi osiksi, vaan niitä kohdeltiin erillisinä voittomaina, jotka jaettiin ansioituneille sotilaille ja virkamiehille. Tämä mahdollisti muun muassa tiukan verotuksen. Myös kaupankäyntiä kaupunkien ulkopuolella rajoitettiin ja ortodoksisen uskonnon harjoittaminen vaikeutui. (Saloheimo 1986 [1976]: 9–14; Kirkinen 1994: 131–133; Katajala 2005: 121–158, 232–238; Katajala & Juvonen 2006: 18–20.) Muun muassa verotuksen sekä kaupankäyntiä ja ortodoksisuuden harjoittamista koskevien rajoitusten seurauksena jopa puolet Ruotsin valloittaman Karjalan väestöstä pakeni Venäjälle 1600-luvun kuluessa (Kuujo 1963: 54; Björn 1993: 7; Kirkinen 1994: 167). Kaskiviljelyllä elävä väestö vaihtoi muutenkin asuinpaikkaansa säännöllisesti, mutta 1600-luvun poismuutto oli poikkeuksellisen laaja-alaista ja koski nimenomaan alueen ortodokseja (Saloheimo 2010: 35).

Osa Käkisalmen läänistä paenneista asettui heti uuden rajan itäpuolelle Aunukseen, osa vaelsi pohjoiseen Vienan Kemiin ja Kuolaan, mutta valtaosa karjalaisista päätyi Sisä-Venäjälle Tverin, Valdain ja Vologdan alueille (Saloheimo 1986 [1976]: 85; Jeskanen 1998: 255). Poismuutto oli erityisen runsasta nykyisen Pohjois-Karjalan alueelta, jossa ortodokseja jäi lähinnä vain Liperin Taipaleen kylään ja Ilomantsin itäosiin. Käkisalmen lääni sai uusia asukkaita Savosta, Pohjanmaalta ja Etelä-Karjalasta. Raja-Karjalaan ei luterilaisia uudisasukkaita kuitenkaan muuttanut yhtä paljon kuin läänin läntisempiin osiin. (Kuujo 1963: 17; Saloheimo 1986 [1976]: 80; 2010: 52–55.) Uusien asukkaiden myötä Pohjois-Karjalassa puhuttu kieli alkoi savolaistua, mutta alueet, joille jäi vanhaa ortodoksisuutta, säilyttivät murteessaan myös karjalaisia kielenpiirteitä (Turunen 1959: 9–10, 306–307, 312–313; H. Leskinen 1998: 359–363, 373–375). Myös Raja-Karjalan ortodoksien puhuma karjala savolaistui seuraavina vuosisatoina etenkin alueen läntisemmissä osissa.

Ruotsin suurvalta-aseman muretsa myös sen ote valtakunnan itäosista heikkeni. Suuren Pohjan sodan päätteeksi Käkisalmen läänin eteläosa siirtyi Venäjälle (v. 1721). Ruotsille jääneestä läänin pohjoisosasta, nykyisestä Pohjois-Karjalasta, tuli osa hallinnollista Savon ja Karjalan läänin. Rajaa siirrettiin lännemmäs seuraavan kerran vuonna 1743, jolloin nykyisen Lappeenrannan seutu siirtyi Venäjälle. Vuonna 1809 Haminan rauhassa Suomesta tehtiin Venäjän keisarikunnan autonominen suuriruhtinaskunta, ja kolme vuotta myöhemmin (v. 1812) suuriruhtinaskunnan osaksi liitettiin myös niin sanottu Vanha Suomi eli Venäjän vuosien 1721 ja 1743 rauhoissa saamat Viipurin läänin alueet.

6. Moskovan suuriruhtinaskunta alisti Novgorodin vuonna 1478, ja Moskovasta alkoi hiljalleen kehittyä seuraavan vuosisadan kuluessa territoriaalivaltio, Venäjä.

Kun myös Vianan, Aunuksen ja Tverin Karjalat otetaan huomioon, 1800-luvun alussa kaikki karjalaisten asuttamat alueet kuuluivat samaan valtakuntaan ensimmäistä kertaa lähes viiteensataan vuoteen, ja tällaisena tilanne säilyi Suomen itsenäistymiseen saakka. Oletettavasti tämä näkyi myös raja-alueen asukkaiden elämässä. Kanssakäyminen rajan yli oli rauhanomaista, ja esimerkiksi tiedemiesten ja perinteenkerääjien oli mahdollista tehdä tutkimusmatkoja eri alueille (Merikoski 1939: 44; Kirkinen 1973: 13; Sihvo 1994: 224–225). Ortodoksiset karjalaiset olivat myös uskonnoltaan uudessa asemassa: toisin kuin Ruotsin kuningaskunnassa tai myöhemmin itsenäisessä Suomessa, Venäjällä ortodoksisuus oli myös hallitsijan uskonto ja siten erityisasemassa koko valtakunnassa.

2.2 Raja-Karjala osana autonomista ja itsenäistä Suomea (v. 1809–1944)

Rajakarjalaisia yhdistivät Aunuksen Karjalan väestöön kansankulttuuri, kieli, uskonto sekä suku- ja perhesiteet (esim. Hämynen 1993: 61–64). Myös Suomen Pohjois-Karjalan ja Viipurin Karjalan taloudellinen kanssakäyminen suuntautui autonomian aikana voimakkaasti itään, koska alueen luontaiset kulku- ja vesireitit johtivat Aunukseen ja Pietariin (Sihvo 1994: 224). Kuten tulemme seuraavaksi osoittamaan, 1800-luvulla virinneet kansalliset pyrkimykset tuottivat kuitenkin hankaluuksia rajaseudun elämään, kun sekä suomalaiset että venäläiset pyrkivät sitomaan Raja-Karjalan tiukemmin omaan vaikutuspiiriinsä.

Suomi saavutti uuden valtiollisen asemansa autonomisena suuriruhtinaskuntana juuri sopivasti niin, että Keski-Euroopasta levinneet kansallisromanttiset ajatukset pääsivät juurtumaan otolliseen maaperään. Kansallisuusaate ilmeni hieman eri tavalla eri puolilla Eurooppaa. Suomessa aate synnytti kiinnostuksen suomen kieleen ja suomalaisten historiaan ja niiden kautta Karjalaan: Karjalassa puhutun kielen ja kansanrunouden ajateltiin kertovan suomalaisen kansakunnan menneisyydestä (Sihvo 1973: 353–359). Raja-alueesta kiinnostuttiin samaan aikaan myös Venäjällä. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Raja-Karjala joutuikin kahden tulen väliin: Kun venäläiset tahot pyrkivät sitomaan alueen voimakkaammin Venäjän hallintapiiriin, suomalaiset pyrkivät vahvistamaan sen kuuluvuutta Suomen yhteyteen. Venäläisten näkökulmasta uskonto yhdisti rajakarjalaisia voimakkaasti itään, mutta suomalaisten näkökulmasta rajakarjalaisia erotti muista suomalaisista vain uskonto. Rajaseudun asukkaiden luterilaisesta valtakulttuurista poikkeavaa identiteettiä tai kielellistä omalaatuisuutta ei juuri pysähdytty pohtimaan. (Sihvo 1994: 266, 276.) Sellaista ryhmää kuin ”karjalaiset” tai ”karjalan kieltä puhuvat” ei virallisissa tilastoissa esiintynyt myöhemminkään, vaan karjalankieliset laskettiin suomenkieliseen väestöön (esim. Dahlström 1928).

Ennen kansakouluja kansanopetuksesta huolehtivat kirkko ja seurakunta. Raja-Karjalassa kansanopetuksen tila oli huono erityisesti ortodoksisen väestön keskuudessa ja koulunkäynnin järjestämisestä kehittyikin 1800-luvun lopulla monin paikoin kilpailu suomalaisten ja venäläisten välille. Suomalaiset ajoivat suomenkielistä kouluopetusta ja suomenkielisiä jumalanpalveluksia, venäläiset taas halusivat järjestää opetusta myös venäjäksi. Lisäksi osa venäläisistä tahoista ajoi ortodoksisen jumalanpalvelusten säilyttämistä slaavinkielisinä. Myös rajakarjalaisten joukossa venäläisten

järjestämällä opetuksella ja venäjän kielen opiskelulla oli kannattajia. Osapuolet eivät päässeet kielikysymyksestä yksimielisyyteen, vaan lopulta molemmat tahot perustivat Raja-Karjalaan omia koulujaan. (Merikoski 1939: 15; Sihvo 1994: 266–271; Hämynen 1995: 81–86; 2011: 118–128.)

Suomen itsenäistyminen (v. 1917) teki Raja-Karjalasta jälleen valtioiden rajalla sijaitsevan reuna-alueen. Yhteydenpito Venäjän puolelle Aunukseen vaikeutui, ja Suomen valtionjohto halusi kytkeä rajamaakunnan nopeasti muun valtakunnan yhteyteen – aivan kuten Ruotsi 1600-luvulla (Nevalainen 1994: 370). Venäjänkieliset koulut lakkautettiin, ja kaikissa Suomen kouluissa ryhdyttiin noudattamaan yhteistä opetus-suunnitelmaa (Mähönen 2006: 231–232). Opetuskieli oli karjalankielisilläkin suomi, vaikka lain mukaan opetusta olisi tullut antaa oppilaiden äidinkielellä (Hämynen 2013: 187). Karjalaakin ehdotettiin opetuskieleksi, mutta ajatus ei koskaan virallisesti edennyt käytännön tasolle. Kun suomalaiskoulujen opettajat olivat kuitenkin usein itsekin kotoisin Raja-Karjalasta, on oletettu, että suomenkielisissä kouluissa saatettiin käyttää osin myös oppilaiden omaa äidinkieltä, karjalaa. (Hämynen 1995: 64–65; 2011: 126; 2013: 186–187, 189.)

Suomalaistumiskehitys eteni Raja-Karjalan eri pitäjissä eri tahtiin. Vuonna 1880 Raja-Karjalan väestöstä oli luterilaisia arviolta viidennes, ja osuus säilyi samana Suomen itsenäistymiseen saakka. Kaikissa pitäjissä asui molempien uskontokuntien edustajia, mutta eniten luterilaisia oli Raja-Karjalan läntisimmissä kunnissa Ilomantsissa, Impilahdella ja Soanlahdella. Alueen sisäistä muuttoliikettä säätelivät muun muassa uusien tehtaiden perustaminen ja vanhojen sulkeminen. (Hämynen 1993: 54–55; 1995: 27.) Viimeisenä suomalaistumiskehitys saavutti Raja-Karjalan itäisimmät pitäjät Salmi ja Suojärven. Suojärvellä karjalan kieli eli vahvana vielä 1900-luvun alussa ja väestöstä oli vuonna 1920 yli 40 prosenttia lukutaidottomia (Hämynen 1995: 129; 2011: 82, 127). Osaltaan ortodoksisten perinteiden säilymistä ja karjalan kielen käyttöä alueella tukivat Neuvostoliitosta vuosina 1917–1922 Suomeen paenneet itäkarjalaiset, joita asettui asumaan erityisesti Suojärvelle (Hämynen 1993: 245–260; 2013: 184, 188–189.) Hämynen (1997: 70) mukaan Raja-Karjalassa oli enimmillään yli 3 000 aunukselaista pakolaista, joista noin 2 000 jäi sinne pysyvästi asumaan.

Arviot siitä, miten 1900-luvun alun suomalaisten muuttoaalto Raja-Karjalaan ehti vaikuttaa perinteiseen kulttuuriin ja rajakarjalaisten kieleen ennen vuosien 1939–1944 sotia, vaihtelevat. Jeskasen (2005: 225, 229–230) mukaan rajakarjalaisen väestön puhuma karjala säilyi elinvoimaisena koti- ja asiointikielenä sotiin saakka. Turunen (1982: 85) sitä vastoin arvelee monen rajakarjalaisen ainakin osittain etäänntyneen alkuperäisestä murteestaan jo ennen sotia muun muassa koulunkäynnin yleistymisen ja ihmisten liikkuvuuden lisääntymisen seurauksena. Myös Heikki Leskinen (1998: 376) katsoo, että Raja-Karjalassa puhuttu karjala alkoi suomalaistua jo 1900-luvun alkupuolella Suomen itsenäistyttyä. (Ks. myös Heikkinen 1989: 55–56; Hämynen 2011: 199.) Yksimielisiä ollaan kuitenkin siitä, että suurin kielellinen ja kulttuurinen muutos tapahtui sotien jälkeen, jolloin rajakarjalaiset asutettiin Pohjois-Karjalaan, Pohjois-Savoon ja Oulun seudulle. Vaikka asuttamisessa pyrittiin ottamaan huomioon niin vanhan asuinpaikan luonnonolot kuin olemassa olevat sosiaaliset verkostotkin (ks. esim. Heikkinen 1989: 368–371), useimmiten vanhat kyläyhteisöt pirstoutuivat eikä

siirtoväen kielellistä erityislaatua otettu esimerkiksi kouluopetuksessa huomioon (Waris, Jyrkilä, Raitasuo & Siipi 1952: 67–68, 141, 302; Raninen-Siiskonen 1999: 174–175; Kananen 2010: 188–189).

3 Rajakarjalaisten kielimuotojen luonnehdintoja ja määritelmiä

Raja-Karjalan alueen historiallinen kehitys johti siihen, että rajakarjalaismurteista muodostui kielellisesti oma alueensa, joka erosi sekä lännessä ja lounaassa puhutuista suomen itämurteista että idässä ja pohjoisessa puhutuista karjalan kielimuodoista. Luvuissa 3.1 ja 3.2 tarkastelemme Raja-Karjalan kielimuodoista eri aikoina esitettyjä luonnehdintoja; ensimmäisessä luvussa (3.1) esittelemme myös ei-kielitetieteilijöiden havainnot Raja-Karjalan kielioloista. Luvussa 3.3 kuvailemme rajakarjalaismurteita karjalan kielen yhtenä varieteettina. Nimitys *rajakarjalaismurteet* on alueellinen ja kattaa kaikki Raja-Karjalassa puhutut karjalan murteet riippumatta siitä, olivatko ne pääpiirteiltään etelä- vai livvinkarjalaa.

3.1 Rajakarjalaismurteiden luonnehdinnat matkakertomuksissa ja Raja-Karjalan korpuksessa

Karjalasta tuli suosittu matkakohde erityisesti tiedemiesten, taiteilijoiden ja toimittajien keskuudessa 1800-luvun lopulla, kun yhä useampi halusi tutustua omin silmin runonlaulun maahan ja sen asukkaisiin. Matkoista kirjoitettiin kuvauksia sanoma- ja aikakauslehtiin ja alueen kulttuurista ja luonnontieteistä julkaistiin erillisteoksia. Raja-Karjalaa käsitellään laajasti muiden muassa Oskar Relanderin teoksissa *Karjalan kuvia* (1893) ja *Suomen maakunnat* (1903), I. K. Inhan valokuvakirjassa *Suomen maisemia* (1988 [1909]) sekä Iivo Härkösen toimittamassa kaksiosaisessa *Karjalan kirjassa* (1910). Omat ryhmänsä muodostavat poliittiset, avoimesti Suur-Suomi-ideologiaa kannattavat kirjoitukset (mm. Härkönen 1920) sekä kaunokirjallisuutta lähestyvät metsästyskertomukset (esim. Warttiainen 1907, 1928).⁷

Sekä tiedemiesten että muiden matkailijoiden kuvauksissa Karjala näyttäytyy toisaalta romanttisen vanhakantaisena ja kehityksen haittapuolilta säästyneenä lintukotona, toisaalta länsimaisen sivistyksen ulottumattomissa sijaitsevana takapajulana, jossa vanhat pakanalliset tavat sitkeästi elävät (ks. Sihvo 1973). Erityisesti monet ortodoksisen uskontoon liittyvät tavat koettiin oudoiksi, vieraisiksi tai venäläisiksi (ks. mm. Genetz 1870a: 202–203; 1870b: 90–92; Paulaharju 1908: 4; *Karjalan Kävijä* 4/1908: 32–36; Inha 1988 [1909]: 158; Warttiainen 1928: 121; myös Härkönen 1920).⁸ Yksityis-

7. 1800-luvulla tieteellisenä ja taiteellisenä alkanut Karjala-innostus muuttui 1900-luvulle tultaessa poliittiseksi. Suur-Suomi-ideologia pyrki perustelemaan kansa- ja luonnontieteellisten seikkojen avulla, että Itä-Karjala kuuluu "luontaisesti" Suomeen. Jatkosodan aikana yhteenkuuluvuuden osoittaminen oli myös Suomen valtionjohdon intressien mukaista. (Sihvo 1973: 152–153; Katajala 2013: 41–42.) Kielen tutkimuksessa ohjelmallisuus näkyi sota-aikana siten, että karjalasta puhuttiin yhtenä suomen murteena (mm. Hakulinen, Kalima & Uotila 1942).

8. Matkakertomuksien havainnot muistuttavat hämmästyttävän paljon huomioita, joita uusien asuinsijojen luterilaiset asukkaat esittivät ortodoksisesta siirtoväestä ja ortodoksisen uskonnon harjoit-

kohtaiset huomiot Raja-Karjalan kielestä ovat yleensä tutkijoiden tai muiden kielitieteellistä koulutusta saaneiden esittämiä, mutta myös ei-kielitieteilijöiden kuvauksissa huomautetaan, että Raja-Karjalassa puhuttava murre eroaa lännempänä puhuttavasta savon murteesta:

- (1) [Suistamolla Muuannon kylässä savolaisen myllärin tuvassa]
Karjalaisten luontaisella vilkkaudella alettiin keskustelu ja se juoksi sujuvaan ja moniloimisena illan kaiken. Omituinen vastakohta tälle kauniille kielelle ja hienostuneelle puheenlaadulle oli savolainen isäntämme, joka oli säilyttänyt synnynnäisen leveän murteensa ja pitkävetaisen puheenpartensa aivan entisellään. (Inha 1988 [1909]: 155.)

Raja-Karjalan murretta nimitetään esimerkiksi *rajalaisen kieleksi* ja *Itä-Karjalan murteeksi* (Forsström 1894: 42, 91). Puhetta kuvataan *kuvarikkaaksi*, *notkeaksi*, *pehmeäkonsonanttiseksi*, *pehmeämmäksi*, *runolliseksi*, *sanarikkaaksi*, *sointuisaksi*, *soinnukkaaksi*, *sujuvaksi*, *sulavaksi* ja *vanhanaikaiseksi* (Inha 1988 [1909]: 153; Paulaharju 1908: 87, 91, 95; Härkönen 1914: 7, 29). Kuvailevien sanojen valikoimaan lienee vaikuttanut osaltaan se, että useat Karjala-turistit suunnittelivat reittinsä niin, että he tapaisivat matkallaan ainakin yhden tunnetun runonlaulajan. Rajakarjalainen puheenparsi saattoi kuitenkin kuulostaa niin oudolta, ettei siitä ”alus paljoakaan käsittänyt” (Inha 1988 [1909]: 153; myös Genetz 1870b: 87). Matkailija turvautuikin usein oppaaseen, joka paitsi johdatti salopolkuja pitkin seuraavaan kylään myös selitti oudot karjalan ja venäjän sanat (Genetz 1870a: 205). Eräässäkin Raja-Karjala-kuvauksessa arvellaan, että ”muusta suomesta eroavista sanoista voi muodostaa kokonaisen sanakirjan” (Relander 1903: 66). Erityisen vaikeaselkoiseksi mainitaan itkuvirsien kieli (Relander 1893: 51; Forsström 1894: 91).

Matkakertomuksien kirjoittajat havainnollistavat murretta esimerkein. Kirjoitusasussa jäljitellään karjalan ääntämystä, kuten affrikaatta *č*:tä (*Ruotshin herruja* ’suomalaisia herroja’, *suureh tshuppuh* ’ikoninurkkaan’), suhu-*s*:ää (*kyllä niijen jallat shelligiää* ’kyllä ne [’hevose’] selviävät kompuroimatta’), soinnillisia klusileja (*kondii magaab* ’karhu makaa’) ja liudentuneita konsonantteja (*proasnjiikka-ajat* ’praasniekkojen aika’). Lisäksi kertomuksia väritetään karjalankielisillä sanoilla, kuten *jarmankka* ’markkinat’, *karsina* ’pirtin lattian alla oleva kellari’ tai *rigeikkö* ’tiheikkö’⁹ (Relander 1893: 54; Inha 1988 [1909]: 153, 157, 160–161, 164; Warttiainen 1928: 23, 40.) Myös pitempiä repliikkejä kirjoitetaan paikallisten puhetapaa jäljitellen (esim. Forsström 1894: 47, 51, 55; Inha 1988 [1909]: 153, 164–170, 172; Relander 1903: 66; Warttiainen 1928 esim. 23–24, 33).

tamisesta vuosien 1939–1944 sotien jälkeen (Kananen 2010: erit. 73–83). Ortodoksisen siirtoväen sopeutumista tutkineen Heli Kanasen mukaan ortodoksisuutta kohtaan koettu vierauden tunne 1900-luvun jälkipuoliskolla ei aina perustunut omakohtaiseen kanssakäymiseen siirtoväen kanssa vaan oli osittain opittua mm. kirjallisuudesta ja julkisesta kielenkäytöstä (mts. 66, 73, 77, 93–94, 114–118, 194–195).

9. *Karjalankielinen* tarkoittaa tässä sanoja, jotka kirjoittaja on merkinnyt tekstissään toiseen rekisteriin kuuluviksi esimerkiksi lainausmerkeillä tai merkityksenselityksellä. Osa näistä sanoista, esimerkiksi *karsina* ’pirtin lattian alla oleva kellari’, kuuluu myös eräisiin suomen itämurteisiin.

Matkakertomuksissa toistuu huomio, etteivät kaikki rajaseudun asukkaat puhu keskenään samalla tavalla. Oskar Relanderin¹⁰ (1903: 66) mukaan rajapitäjissä ”vanhemmat ja nuoremmat puhuvat vähän eri tavalla”. Relander arvelee 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä vilkastuneen kaupankäynnin sekä uusien maanteiden ja koulujen vaikuttaneen etenkin nuoremman kansan puhetapaan niin, että se on ”saanut vaikutuksia lännestä päin ja alkanut mukaantua muun Suomen puhetavan mukaiseksi”. Seurauksena tästä on, että ”samassa talossa puhutaan kahta eri murretta”. (Mp.; ks. myös Genetz 1870b: 89; tämän artikkelin lukua 2.2 ja siinä mainittuja lähteitä.)

Puhujan iän lisäksi asuinseudun ja uskonnon huomautetaan vaikuttavan puhetapaan. Lönnrot havaitsi jo 1840-luvulla, että Raja-Karjalan kieli alkaa idästä länteen päin siirryttäessä muistuttaa yhä enemmän suomea (Lönnrot 1980: 308; ks. myös Härkönen 1914: 6–10, 40, 51–54, 60–62). Lönnrot kuvailee kielisuhteita 30.3.1841 Säämäjärvellä tekemässään päiväkirjamerkinnässä seuraavasti:

- (2) Murteet ovat hieman erilaiset eri pogostoissa [’seurakunnissa’]. Salmissa, Suojärvellä ja Suistamolla kieli alkaa lähennellä suomea. Impilahdella kieli on vielä puhtaampaa, tai oikeammin sanottuna: tuntuu kuin siellä olisi kaksi kieltä: toinen, jota rahvas, etenkin kreikanuskoinen, keskenään puhuu, ja toinen, jota se puhuu vallasihmisten ja suomalaisten kanssa. (Lönnrot 1980: 308.)

Lönnrotin mukaan Impilahden kreikanuskoiset hallitsevat siis kaksi eri rekisteriä ja käyttävät eri varieteetteja keskustelukumppanin mukaan. Samankaltaisia huomioita on myöhemmin esittänyt muiden muassa Anneli Sarhimaa (1999), jonka mukaan eteläkarjalan nykypuhujillakin on käytössään erilaisia rekisterejä. Yksi niistä on ”suomikarjala” (*Finnish-Karelian*), jota käytetään juuri suomalaisten vieraiden kanssa. (Mts. 243–244, 306, 313.) Myös Raja-Karjalan korpuksessa ja rajakarjalaista siirtoväkeä käsittelevissä tutkimuksissa on mainintoja puhetavan mukauttamisesta (mm. Raninen-Siiskonen 1999: 175). Haastateltava voi myös tiedostaa puhuvansa haastattelutilanteessa kahta eri kielimuotoa tai sekoittavansa ne: *nyt se suomi jo män välii* (Suojärvi 3082:2a).

Matkakuvauksissa eri uskontokuntiin kuuluvien rajakarjalaisten kerrotaan eroavan toisistaan myös tavoiltaan ja pukeutumiseltaan (Genetz 1870b: 92; Relander 1893: 34; 1903: 65; Härkönen 1914: 72–73). Ortodoksien sanotaan muistavan luterilaisia paremmin vanhaa runoutta ja itkuvirsiä, joissa kieli on edelleen ”hywää Itä-Karjalan murretta, niissäkin seuduin, esim. Sortawalassa, missä kansa ei tätä murretta puhu” (Forsström 1894: 91). Kulttuuri- tai kielierot eivät kuitenkaan estä kanssakäymistä. Ortodoksien ja luterilaisten kuvataan asuvan ”toistensa keskessä” (Genetz 1870b: 86) ja esimerkiksi Ilomantsissa osallistuvan toinen toistensa jumalanpalveluksiin (Lönnrot 1985 [1952]: 155; myös Impilahti 7481:1a; Kananen 2010: 17, 115, 136; vrt. kuit. Kananen 2010:

10. Oskar Relander oli opiskellut kielitieteiä ja toimi mm. suomen kielen opettajana. Relanderin (1903: 65–66) esittämät huomiot Raja-Karjalan murteista ovatkin poikkeuksellisen yksityiskohtaisia ja osoittavat tottumusta kielenpiirteiden analysointiin. Raja-Karjalan murteita Relander (mts. 66) nimittää *Raja-Karjalan kieleksi*.

73 ja siinä mainitut lähteet). Tätä taustaa vasten tuntuukin luontevalta, että eri ryhmien puhumissa murteissa havaitaan myös kontaktivaikutusta:

- (3) Luterilaisten kieli [Impilahden pitäjässä] on piammiten puhdasta Savon eli Pohjoiskarjalan murretta, samaa, jota puhutaan Sortavalassa, Jaakkimalla ja Uukuniemellä y. m.¹¹ Ainoastaan muutamia omituisuuksia on toisesta [kreikanuskoisten puhumasta] murteesta otettu, niinkuin *tš*-ääni, jota käytetään siinä missä kirjakielellä on *ts*, Savon murteella *ht*, yksityisiä venäläisiä sivistyssanoja ja myös joitakuita taivutusmuotoja, joita tulisi liian ikäväksi tässä luetella. (Genetz 1870b: 86.)

Karjalan ortodokseja on vanhastaan nimitetty *venäjänuskoisiksi*, *venäläisiksi* tai *ryssiksi* ja ruotsalaisten vallanpitäjien kanssa samaa uskontoa tunnustavia luterilaisia *ruotseiksi*, vaikeivät karjalaiset puhuneetkaan venäjää eivätkä savolaiset ruotsia. Nimitykset ovat olleet käytössä ainakin jo 1600-luvulla, jolloin niillä identifiottiin Käkisalmen läänin asukkaita kärjäkirjoissa ja veroluetteloissa (Katajala 2005: 49–51). Niillä on viitattu eri uskontokuntien jäseniin vielä esimerkiksi *Oma maa* -tietosanakirjan vuoden 1928 painoksessa (Härkönen 1928: 117), mutta 1900-luvun jälkipuoliskolla kerättyssä Raja-Karjalan korpuksessa nimitykset koetaan jo ongelmallisemmiksi. Joitakin mainintoja on siitä, että luterilaisiin viitataan *ruotseina* (esim. Ilomantsi 503:1; Suistamo 220:1a), mutta ortodokseja ei enää kutsuta ”ryssiksi”. Eräs suojärveläishaastateltava toteakin, että *suomalazethäm myö olem vaik myö olem kreikkalazii ykskai myö ollaa suomelazii* eli ’suomalaisiahan mekin olemme, vaikka olemme kreikanuskoisia’ (Suojärvi 1664:1b; myös Relander 1893: 2; 1903: 65).

Korpuksessa metakielellisiä kommentteja on suhteellisen vähän, koska haastatelluissa ei systemaattisesti kyselty kielestä. Kommenttien joukkoon mahtuu silti monentyyppisiä huomioita kielestä ja kielellisistä eroista. Esimerkiksi elintarvikkeiden nimityksiä *kartohkajauho* ’perunajauho’ ja *jäiçä* ’kananmuna’ on voinut joutua selittämään sotien jälkeisillä asuinsijoilla (Korpiselkä 3039:1a; 3040:1a). Myös suomenkielistä haastattelijaa voidaan kiusoitella siitä, ettei hän *ellennä* ’ymmärrä’ haastateltaviaan (Suojärvi 2268:2a). Kotimurretta kutsutaan muun muassa *karjalan murteeksi* (Korpiselkä 3039:1a; Suojärvi 1010:1a), *karjalan kieleksi* (Salmi 4361:1a), *meijän kieleksi* (Suojärvi 2755:1a; 3095:1a), *omaksi kieleksi* tai *kondien* ’karhun’ *kieleksi* (Suojärvi 2755:1a).¹² Uuden asuinpaikan murre sen sijaan on jo *eri murretta*, joka pitäisi erikseen opetella (Korpi-

11. Suomen perinteisen murrejaon mukaan Sortavala, Jaakkima ja Uukuniemi kuuluvat kaakkoismurteiden alueeseen: Jaakkima varsinaisiin kaakkoismurteisiin ja Sortavala ja Uukuniemi Sortavalan seudun välimurteisiin (ks. lukua 5.1).

12. Genetzin matkakertomuksessa (1870b) mainitaan myös nimitys *lehmän kieli*. Genetzin (mts. 90–91) mukaan erityisesti kirkonkylissä, teollisuusalueilla ja Salmin rantakylissä monet kreikanuskoiset ymmärtävät ja puhuvat venäjää. Venäjän kielen taitoa ja Venäjällä matkustelua myös arvostetaan: ”Tällä [venäjän kielen] taidollansa he mielellään kerskailevat ja näkyvät halveksivankin omaa kieltänsä, jota sanovat ’lehmän kieleksi’”. Genetzin muistiinpanon voi katsoa kertovan kieliasteista. Lehmään liittyy eri kulttuureissa paljon konnotaatioita, jotka usein yhdistyvät naiseen tai naiseuteen mutta eivät aina ole säilyttäneet positiivisia tai edes neutraaleja (Dunayer 1995: 13–14; ks. myös Kaarlenkaski 2012: 298–300). Kielteissävytteisyydestä suomen kielessä kertovat esimerkiksi sanonnat *kävelee kuin lehmä* ’vars. naisesta: löntystäen’ ja *katsoo kuin lehmä uutta porttia* ’hämmästyneenä, hölmistyneenä’ (KS s. v. *lehmä*).

selkä 7476:1). Vaikka monet työmenetelmät ovat yhteisiä niin Karjalassa kuin lännempänäkin, *pagilluad_eule meijän yhtemmoine* (Suojärvi 1010:1a). Eräs haastateltava tekee eron oman murteellisen puheensa ja nuorempien puhuman ”kirjakielen” välille: *sidä [suomen] kirjakielä emme myö oigein [puhu] niinku nämä nuoret puhutaan* (Suojärvi 1664:1b).¹³

1800-luvulla Raja-Karjalassa liikkuneet tiedemiehet kommentoivat myös sitä, missä määrin paikalliset ymmärtävät suomea ja muita lähialueella puhuttuja sukukieliä. He kertovat yrittäneensä lukea maakunnan eri osissa paikalliselle väestölle suomeksi kirjoitettuja tekstejä (Lönnrot 1980: 308; Genetz 1870b: 88). Esimerkiksi Genetz (1870b: 88) kertoo, miten Suojärvellä ne talonpojat, ”jotka eivät olleet Suomessa kävelleet” [’käyneet laukkukauppaa’], ”valittivat sitä ei ymmärtävänsä”. Sen sijaan Salmassa Genetz kehuu onnistuneensa naurattamaan monia miehiä ”vepsäläisillä arvoituksilla ja saduilla” (mp.).

Rajakarjalaishaastatteluissa on melko niukasti kommentteja Raja-Karjalan sisäisistä murre-eroista. Eräs suistamolainen kertoo, että Salmista naapuritaloon tulleen miniän *pagisemisel* aluksi *vähän nagrettii* (220:1a). Eräs korpiselkäläinen taas arvioi kotipitäjänsä murteen eronneen vain vähän Suistamolla puhutusta murteesta (*melegi ne yksih kävi*; 7476:1). Tarkemmin kyläkohtaisia eroja arvioi eräs impilahtelais-haastateltava, joka esimerkiksi kuvailee Impilahden itäkylissä puhutun samaan tapaan kuin Salmassa (Punntila 1992: 24–25; myös Impilahti 6819:1).¹⁴

Matkakertomuksien havaintojen mukaan Raja-Karjalassa puhe siis kuulostaa erilaiselta kuin Savossa, se sisältää vieraita sanoja ja sen ymmärtäminen vaatii totuttelea. Näissä kertomuksissa rajakarjalaismurteiden alueen raja tuntuu hahmottuvan jyrkempänä länteen kuin itään, mutta korpuksen haastattelujen valossa tilanne näyttäytyy hieman toisenlaisena: idässä puhutaan venäjää, eivätkä kaikki rajakarjalaiset osaa sitä. Osa haastateltavista on tosin käynyt venäläistä koulua (mm. Suojärvi 3083:2a; Salmi 4361:1b), jossa opettaja saattoi olla *umbiveñalañe* eli puhua vain venäjää (Suojärvi 1664:1b). Myös kirkonmenot saattoivat olla venäjäksi, vaikka kaikki seurakuntalaiset eivät kieltä ymmärtäneetkään: *Suistamalgi ñi, eihä suomeks pietty kok kirkkuo. veneäks [pidettiin]. ymmärdäny emmä midää.* (Suistamo 3044:1a; myös Suistamo 657:1b; Salmi 1303:1a.) Matkakertomuksien ja haastattelukorpuksen välillä on eroja lisäksi alueen sisäisten murre-erojen havainnoinnissa. Raja-Karjalan kävijät mainitsevat haastateltavia useammin, etteivät kaikki rajakarjalaiset puhu samalla tavalla. Ortodoksisten rajakarjalaisten puhe muistuttaa rajan takana asuvien karjalaisten puhetta; nuoremmat, luterilaiset ja lännempänä asuvat rajakarjalaiset taas puhuvat sellaista murretta, joka on matkailijoille tutumpaa. Kuitenkin myös luterilaisten murre sisältää savolaismurteille vieraita piirteitä, jotka yhdistävät sitä alueen ortodoksien puhumaan murteeseen.

13. Monet kieltä ja kotimurretta koskevat kommentit ovat suojärveläishaastateltavilta. Suojärvi oli Raja-Karjalan itäisin ja muualta Suomesta katsoen syrjäisin pitäjä, jossa karjalan kielen on arvioitu säilyneen elinvoimaisena kauemmin kuin muualla Raja-Karjalassa (ks. lukua 2.2: tarkemmin Hämynen 1995, 2011, 2013).

14. Murre-eroista kertovat kommentit ovat havaintojemme mukaan yleensä haastattelijan sinnikkään kyselemisen tulosta. Osa haastattelijoina kysyy suoraan eri pitäjien ja uskuntaryhmien välisistä murre-eroista (esim. Impilahti 6819:1).

3.2 Rajakarjalaismurteiden luonnehdinnat kielitieteellisissä tutkimuksissa

Ilmeisesti varhaisimmat suomalaisen kielentutkijan muistiinpanot rajakarjalaismurteista ovat A. J. Sjögreniltä. Sjögren tunnetaan erityisesti vepsän tutkijana, mutta ensimmäisillä tutkimusmatkoillaan 1820-luvun puolivälissä hän pyrki määrittämään karjalan eri varieteettien puhuma-alueiden rajoja myös suhteessa muihin naapurikieliin. Sjögren matkusti vuosina 1823–1825 muun muassa Ilomantsissa, Impilahdella, Suistamolla, Suojärvellä ja Salmassa (Branch 1973: 53–54, 62–79). Selvittääkseen karjalaisvaikutuksen läntistä ja pohjoista rajaa hän kulki myös pitkin Pohjois-Karjalaa, Kainuuta ja Vienan Karjalaa. Suomen ja karjalan kielten välisen tarkan rajalinjan määrittäminen osoittautui mahdottomaksi, mutta Sjögrenin matkapäiväkirjoihin perehtyneen Michael Branchin mukaan Sjögren pani merkille muun muassa uskonnon yhteyden paikallisten asukkaiden vaatetukseen ja puhekieleen kuvattessaan luterilaisten ja ortodoksien eroa: ”Äfven i klädedrägt och språk skilja de sig.” (Mts. 67, 69, 72–76.)

Branchin (1973: 54, 72) mukaan Sjögren erottaa toisistaan Aunuksen karjalan (*Olonets Karelian*), Venäjän karjalan (*Russian Karelian*) ja suomen (*Swedish ~ Finnish Karelian*).¹⁵ Kaikkien kolmen kielimuodon aineksia yhdistyy Suojärven murteessa. Venäjän karjalan piirteitä (”mycket ryska ord såsom *wiesti, pohatto, puitto*” [’ikään kuin’]; ”äfven det ryska č börjar höras”) esiintyy Suomen puolella Tohmajärvellä saakka. Sen pohjoispuolisella alueella Liperistä Ilomantsiin Sjögren kuvailee karjalan ja suomen sekoittuneen huomattavasti. Ilomantsin itäosissa (Venäjän) karjalan vaikutus jälleen voimistuu. (Mts. 72–73.)

Aunuksen karjalan levikki ulottuu Sjögrenin mukaan lännessä Sortavalan seuduille saakka (Branch 1973: 78–79). Kieli on Sortavalassa pääpiirteiltään suomea mutta Impilahdella selvemmin aunuksenkarjalaa. Myös täällä uskonnolla ja kielellä on yhteys: Sortavalan ja Impilahden välillä Läskelässä puhe on ”fullt af Olonetziska uttryck i de Grekiska husen (såsom *ollah* (de äro), *sheisatti*), hvilket tjenar att bekräfta ursprunget och fortbildningen af den Olonetziska munarten” (mts. 53). Impilahdelta aunuksenkarjalan puhuma-alue jatkuu koilliseen Suojärvelle ja edelleen Suojunjokea pitkin Säämäjärvelle. Myös Salmassa puhutaan aunuksenkarjalaa. (Mts. 78–79.)

Sjögrenin jälkeen tutkijat ovat tarkentaneet kielimuotojen puhuma-alueiden rajoja, mutta perusidea savolaismurteiden asteittaisesta muuttumisesta karjalan varieteeteiksi Raja-Karjalassa on säilynyt samanlaisena. Genetz erottaa Sjögrenin tapaan toisistaan Venäjän ja Aunuksen karjalan (1880, 1884). Genetz (1884: v) määrittelee aunukselaismurteet vepsän ja karjalan ”välimuodoksi”, jota puhutaan hänen mukaansa Salmassa, Suistamon salokylissä, Impilahden ortodoksikylissä (Kidilässä) ja Suojärvellä etenkin Hautavaaran kylässä (mts. III–IV). Varhaisemmassa matkakuvauksessaan Genetz (1870b: 88) ei vielä käytä nimityksiä Venäjän karjala ja Aunuksen karjala, vaan hän kirjoittaa Salmin kihlakunnassa puhuttavan pohjois- eli Suojärven murretta ja eteläismurretta. Pohjoismurretta käytetään Suojärven pohjoisosissa ja Korpiselän kappe-

15. Kielimuotojen englanninkieliset nimitykset ovat Branchin (1973) tutkimustekstistä ja suomenkieliset nimitykset artikkelin kirjoittajien käännöksiä niistä.

lissa ja eteläismurretta kihlakunnan muissa osissa. Murteiden raja kulkee hänen mukaansa Suojärven eteläosissa, jossa murteet ovat ”toisiinsa sekautuneet”. (Mp.) Koko kihlakunnan kreikanuskoista väestöä Genetz (mts. 86–87) nimittää niin uskonsa kuin kielensäkin perusteella ”Wenäjän Karjalaisiksi”. He puhuvat ”ylimalkaan samaa kieltä, kuin rajan toisella puolella, laajalla asuvaist Karjalaiset”, ja heidän murteensa ”eroaa Suomen Karjalan murteesta monessa kohdassa”.

1900-luvulla esitetyissä määritelmissä (Ahtia 1936: 1; E. Leskinen 1937: 252; Turunen 1973: 83; Jeskanen 2005: 216) rajakarjalaiseen murrealueeseen luetaan tavallisesti osia Ilomantsista sekä toisinaan myös Soanlahden itäosat (Turunen 1982: 65). Raja-Karjalan kunnista luterilaisia asui eniten Ilomantsissa, jossa vain kaakkoiskulma – Hattuvaara, Melaselkä, Mutalahti, Kuolismaa, Vuottoniemi ja Liusvaara – jäi savolaismurteiden ulkopuolelle ja kuului ”kr-katoliseen karjalanmurteeseen alueeseen” (Turunen 1956: 26; myös 1959: 306). Vielä 1800-luvulla karjalan puhuma-alueen oletetaan kuitenkin ulottuneen Pohjois-Karjalassa pitemmälle länteen (Turunen 1956: 27; 1959: 307; 1982: 69).

1900-luvun tutkijat ovat määritelleet Raja-Karjalaa halkovan karjalan murteiden rajan lähes samoin kuin Genetz (1870b: 88; 1884). Eri tutkijoiden näkemykset eroavat kuitenkin hieman siinä, miten tarkasti aunuksen ja (varsinais)karjalan rajalinja määritellään. Esimerkiksi Impilahden murteen asema murrejaossa on voinut vaihdella: Impilahti on voitu lukea eteläkarjalais-livviläisiin sekamurteisiin tai, kuten *Karjalan kielen sanakirjassa* (KKS), eteläkarjalan murteisiin. Ahtian (1936: 4–5) ja Eino Leskisen (1937: 252) mukaan Impilahti kuuluu kokonaisuudessaan aunukselaismurteisiin, mutta todellisuudessa Impilahden karjalaismurre on ollut erilaista pitäjän eri osissa ja eri kylissä: livvinkarjalaista etenkin pitäjän itäosissa (ks. mm. Turunen 1973: 83; Punttila 1992: 8–9) ja eteläkarjalaa Ruokojärven ja Syskyjärven kylissä (Turunen 1982: 75). Muissakaan Raja-Karjalan pitäjissä murre ei ole ollut homogeenista. Matti Punttila (1992: 6–7) ehdottaa Impilahden murteen kutsumista *siirtymä- tai törmäysmurteeksi sekamurteen* sijaan. Punttilan (mp.) mukaan lähes kaikki impi-lahtelaiskylät olivat ennen sotia enemmän tai vähemmän kaksikielisiä; monet impi-lahtelaiset osasivat sekä suomea että karjalaa, ja melkein kaikki ymmärsivät molempia kieliä. Vallitsevassa tilanteessa eri kielimuodot siis ”törmäsivät” arkipäivän askareissa, ja oman rekisterin vaihtaminen kommunikointitarpeen mukaan oli ennemminkin normaalitila kuin poikkeus. Tarkastelemme terminologian ajallista vaihtelua tarkemmin luvussa 5.1.

Vaihtelua on myös siinä, miten toista Raja-Karjalassa puhuttavaa karjalan varieteettia eli eteläkarjalaa nimitetään. Esimerkiksi Ahtia (1936: 4–5) sanoo alueella puhuttavan aunuksen murteen ohella aunuksen ja vienan murteiden *välimurretta*. Eino Leskinen kutsuu Suistamon, Suojärven, Korpiselän ja Ilomantsin murteita *Suomen-puoleisiksi sekamurteiksi, väliasteiksi* (1934: v–v1) ja *Raja-Karjalan sekamurteiksi*, jotka kuitenkin muodostavat osan ”varsinaisen karjalan kielen murreryhmästä” (E. Leskinen 1937: 252), kuten seuraavasta esimerkistä ilmenee.

- (4) Suomen-puoleiset aunukselaismurteet – Salmin ja Impilahden – ovat, kuten kielennäytteistä voi havaita, äänneasultaan melko samanlaisia [kuin

Neuvosto-Karjalan aunukselaismurteet]. Muut karjalan kieleen kuuluvat Raja-Karjalan murteet on yhdistetty ryhmäksi ”Suomen-puoleisia sekamurteita”. Niistä Suistamon ja Suojärven murteet ovat selvimmin karjalan kielen aunukselaismurteiden ja varsinaisen karjalan kielen väliasteita. Suistamon murre yhtäältä sekä Korpiselän ja Ilomantsin murteet toisaalta (samoinkuin Impilahden murre omalla tahollaan) ovat edelleen Pohjois-Karjalan savolaismurteiden sekä karjalan kielen eri murteiden väliasteita, kuten aina raja-alueiden murteet. Äänteellisten ominaisuuksiensa perusteella mainitut neljä sekamurretta kuuluvat varsinaiseen karjalan kieleen. (E. Leskinen 1934: v–vi.)

Salmin murteesta äänneopillisen tutkimuksen tehneen Juho Kujolan (1910: 2) mukaan pitäjän murre kuuluu ”Aunuksen kieleen ja siis eroaa hyvin monessa kohdin suomen murteista”. Kujola (mts. 1–2) esittää, että murteen rajat eivät täysin seuraa valtion- ja pitäjänrajoja, vaan itäinen Manssilan kylä kuuluu yhteen rajan toisella puolella puhuttavan karjalaismurteen kanssa ja toisaalta Hyrsylän kylän ympäristö ja Suojärven Hautavaara muodostavat yhden murrealueen. Manssila ja Hyrsylä ovat poikkeuksia salmilaiskylien joukossa myös siinä suhteessa, että ne säilyivät 1600-luvun levottomuuksissa poikkeuksellisen ortodoksisina (Saloheimo 2010: 55; ks. myös lukua 2.1).

Hautavaaran puhekielen erityislaatu Suojärven muiden kylien joukossa mainitaan jo Genetzin tutkimuksissa (1870a: 205–206; 1884: III–IV). Genetz (1870a: 205–206) jakaa Suojärven murteen ”varsinaiseen Suojärven murteeseen” ja ”Hauduvoaran murteeseen”, josta länteen päin siirryttäessä kieli vapautuu asteittain ”eteläismurteen omituisuuksista”. Tiukkaa rajalinjaa ei ole esitetty Genetzin jälkeenkään, mutta kyläkohtaista jakoa karjalan päämurteisiin on paikoin täsmennetty (Turunen 1982: 72). Suojärven historiassa pitäjän murretta nimitetään *sekamurteeksi* ja *siirtymämurteeksi* (Jeskanen 2011: 354, 357).

Suojärven tavoin myös Suistamo sijoittuu karjalan eri varieteettien rajalle. Suistamon murretta tutkinut R. E. Nirvi (1932: 11–16) erottaa toisistaan Jänisjärven ympäristössä puhuttavat savolaismurteet ja ”Suistamon karjalais-ainukselaisen kielialueen”, joka jakaantuu edelleen kirkonkylän ympäristön murteeseen eli Suistamon keskusmurteeseen, siihen läheisesti liittyvään pohjoisten salokylien murteeseen sekä sisäisesti hajanaisempaan kaakkois- ja itäkylien murteeseen. Pääosin Suistamo kuuluu (varsinais)karjalaiseen kielialueeseen, mutta sen itäisimpien kylien, Uuksujärven ja Loimolan, murre liittyy lähimmin Salmin aunukselaismurteeseen. (Ks. myös Härkönen 1914: 52.) Koko Suistamon pitäjä on Nirvin (mts. 11) mukaan ”suomen savokarjalaisen murrealueen ja karjala-ainuksen kielen rajaseutua”.

Raja-Karjalan murre- ja kielirajojen vähittäisyyden mainitsemisen voi nähdä yhteisenä nimittäjänä alueen kielioloista eri aikoina kirjoitetuille tutkimuksille. Vaikka 1930-luvun lopun Karjala-tutkimuksia tuleekin lukea suhteessa ajan poliittiseen ilmapiiriin, Eino Leskisen (1938) kuvaus sopii havainnolliseksi esimerkiksi murrealueiden siirtymän asteittaisuudesta: Leskisen mukaan ”toisin paikoin aivan huomaamattaan voi siirtyä suomen kielen alueelta karjalan kielen alueelle”; ero muut-

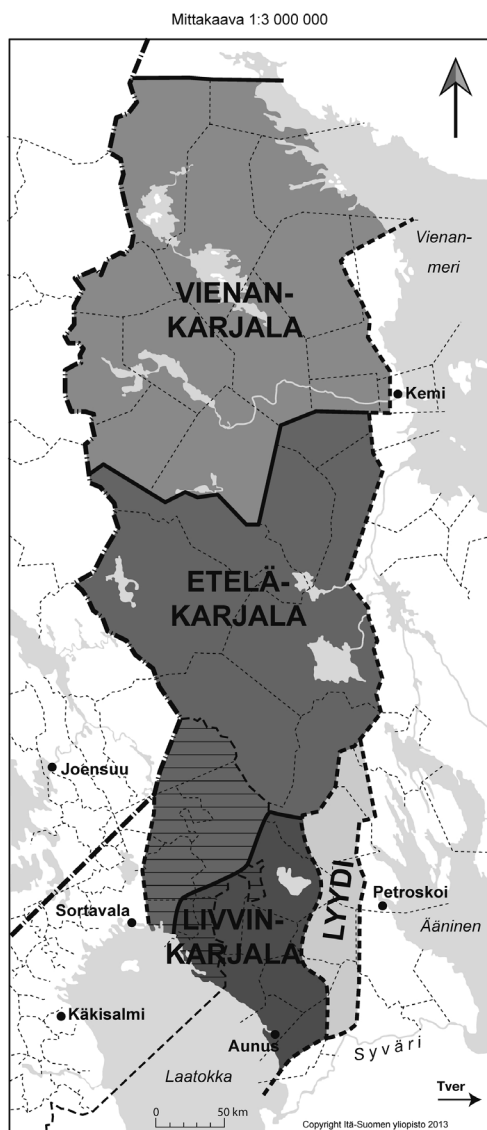
tuu kuitenkin sitä selvemmäksi, mitä kauemmas rajasta siirrytään (mts. 24). Kielimuotojen – kielten ja murteiden – sekoittuneisuuden on arveltu olleen osasyynä siihen, että rajakarjalaismurteet jäivät systemaattisen tutkimuksen ulkopuolelle aikana, jolloin kielentutkimus keskittyi mahdollisimman selväpiirteisiin murteisiin (Punttila toim. 1998: 5).

3.3 Rajakarjalaismurteet osana karjalan kieltä

Karjalan kielen päämurteet ovat livvinkarjala eli aunukselaismurteet sekä varsinaiskarjala, jonka alamurteiksi katsotaan vienankarjala ja eteläkarjala (ks. kartta 2 seur. s.). Karjala pohjautuu varhempaan muinaiskarjalaiseen kielimuotoon, jota puhuttiin vuoden 1000 tienoilla Laatokan länsi- ja luoteisrannoilla. Karjalan nykyiset murreerot ovat seurausta toisella vuosituhannella tapahtuneesta asutuksen leviämisestä ja siihen kytkeytyvistä kielellisistä prosesseista. Livvinkarjalan eriytymiseen muusta karjalasta on osaltaan vaikuttanut vepsän kieli, jota on puhuttu Äänisen länsi- ja eteläpuolella. Lyydissä puolestaan yhdistyy piirteitä sekä vepsästä että livvistä. Kartassa näkyvien alueiden lisäksi karjalaa on puhuttu etelämpänä Sisä-Venäjällä Tverin, Valdain ja Tihvinän alueilla, jonne karjalaisia muutti 1600-luvulla (ks. luku 2.1).

Kuten karttaan 2 merkityt karjalan murrerajat osoittavat, rajakarjalaismurteet edustavat enimmältä osin varsinaiskarjalaan kuuluvaa eteläkarjalan murretta: sitä puhuttiin Ilomantsissa, Korpiselässä, Suistamolla, Suojärvellä ja osin Impilahdella. Karjalan toisen päämurteen livvinkarjalan puhuma-alueella Raja-Karjalassa olivat Salmi sekä osat Impilahtea, Suojärveä ja Suistamo. Raja-Karjalan pitäjä- ja murrerajat on esitetty yksityiskohtaisemmin kartassa 3 (ks. s. 83).

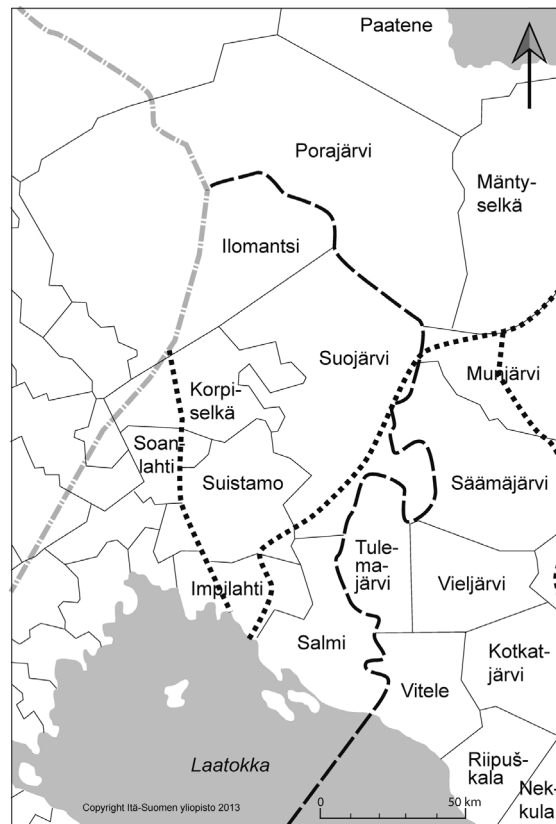
Rajakarjalaismurteet ovat olleet paitsi kahden kielen (karjalan ja suomen) myös kahden karjalan murteen – varsinaiskarjalan (sen alamurteen eteläkarjalan) ja livvinkarjalan – välistä siirtymäaluetta. Karjalan päämurteiden, varsinaiskarjalan ja livvinkarjalan, välinen raja sijoittui Raja-Karjalan alueelle (kartta 3; Turunen 1965: 22; 1982: 66). Tätä rajaa on pidetty karjalan kielen vahvimpana sisäisenä murrerajana (ks. Wiik 1998: 12–13, 26; Sarhimaa 1999: 22), mutta Raja-Karjalassa se ei ole ollut kovinkaan jyrkkä. Siirtymä on ollut vähittäinen esimerkiksi Suojärvellä (ks. Genetz 1870a: 206; Jeskanen 2011: 354; myös luku 3.2). Murrerajan jyrkkyyttä tai loivuutta Raja-Karjalan alueella ei pystytä todentamaan samalla tavalla kuin Wiik (1998) on tehnyt murrerajan Venäjän-puoleisesta osasta. Tämä johtuu siitä, että Wiikin tarkastelunsa pohjana pitämän Karjalan kielen murrekartaston (Bubrih, Beljakov & Punžina 1997) aineistosta puuttuu kokonaan Suomessa ennen toista maailmansotaa puhuttu karjalan kieli. Korpusaineistomme kuitenkin osoittaa Raja-Karjalan sisäisen murrerajan asteittaisuutta. Kuten tuomme luvussa 4 esiin, livvinkarjalan piirteitä on jossain määrin levinnyt myös Raja-Karjalan eteläkarjalaismurteisiin. Livvinkarjalan mukaista on esimerkiksi *ht*-konsonanttiyhtymän astevaihteluttomuus, jota on tavattu lännessä Korpiselkää myöten (ks. luvun 4 kohtaa 5). Tällaiset livvinkarjalaisuudet saattavat Raja-Karjalan eteläkarjalassa tosin olla esiintymiseltään vain satunnaisia.

Kartta 2.
Karjalan murteet (rajakarjalaismurteiden alue viivoitettu).

Rajakarjalaismurteiden historia takautuu koko karjalan kielen yhteisiin juuriin. Laatokan ja Äänisen seuduilla eläneet itämerensuomalaiset alkoivat 800-lukuun mennessä erottua heimoiksi kielensä, elinkeinonsa ja kauppayhteyksiensä perusteella (Kirkinen 1994: 20). Karjalaisen heimon alkuväestöä eli Laatokan etelä- ja kaakkoispuolella ainakin jo 700-luvulla, ja heidän puhumaansa kielimuotoa on kutsuttu Laatokan kantakieleksi (Sammallahti 1977: 127–134; Lehtinen 2007: 163–164). Tämä itäinen itämerensuomalainen väestö alkoi levittäytyä etelästä tulleen slaavilaisasutuksen tieltä

pohjoisemmaksi ja laajemmalle Laatokan ympäristöön. Näin Laatokan länsirannoille kehittyi idän ja toisaalta lännen kielellisistä komponenteista muinaiskarjala. Laatokan eteläpuolelle jääneestä karjalaisperäisestä väestöstä eriytyi puolestaan inkeröisten heimo, ja karjalaisten itäpuolella asui vepsäläisiä. Pohjoisen suunnassa vepsäläiset ja karjalaiset ovat olleet kosketuksissa saamelaisiin. (Ruoppila 1955: 7; Nirvi 1961: 125, 131; H. Leskinen 1963: 11; Kirkinen 1973: 8.)

Kartta 3.
Raja-Karjala ja alueella puhuttujen itämerensuomalaisten kielimuotojen rajat.

Karjalaiset jatkoivat 1000-luvun alkupuolella vähitellen levittäytymistään pohjoiseen ja länteen Äänisen ja Vienan rannikoille, nykyisen Suomen Pohjois-Karjalaan ja Mikkelin seudulle sekä Pohjois-Pohjanmaalle. Leviämistä alkoivat kuitenkin 1300-luvulle tultaessa rajoittaa kaksi keskenään kilpailevaa valtakuntaa, Ruotsi ja Novgorod, joiden ensimmäisestä rajanvedosta (v. 1323) alkoi itämerensuomalaisten kielimuotojen eriytyminen (ks. tarkemmin lukua 2.1).

Karjalan kieli ja suomen itämurteet erkanivat toisistaan 1000-luvun puoleenväliin mennessä. Suomen itämurteiden katsotaan irtautuneen (muinais)karjalaisesta kieli-

yhteydestä paljolti länsisuomalaisen vaikutuksen vuoksi (T. Itkonen 1983: 199), mutta etenkin savolaismurteissa on tapahtunut myös omaa erikoiskehitystä. Osaltaan karjalan ja suomen itämurteiden eriytymiseen vaikutti myös karjalaan kohdistunut voimakkaampi venäjän kielen vaikutus. Stolbovan rauha (v. 1617) ja sitä seuranneet väestönsiirrot muuttivat karjalan vanhojen puhuma-alueiden kielisuhteita peruuttamattomasti (ks. Kuujo 1963: 59–68; myös lukua 2.1).¹⁶ Ortodoksien muuttojen myötä karjalan kieli väistyi Pohjois-Karjalasta ja Laatokan länsirannoilta lähes kokonaan, ja Raja-Karjalassakin karjalan kieli suomalaistui voimakkaasti uuden suomalaisväestön asetuttua alueelle. Muuttoliikkeet johtivat samalla myös suomen savolais- ja kaakkoismurteiden uudelleenjärjestymiseen Laatokkaa ympäröivällä alueella (ks. H. Leskinen 1977: 107–108).

Raja-Karjalassa puhutun karjalan kielen tärkein kontaktikieli on ollut suomi, kun taas itäisempien karjalan murteiden kontaktikielenä on ollut venäjä. Raja-Karjalan sisällä suomen kielen vaikutus on ollut vahvempaa ja pitkäaikaisempaa alueen länsikuin itäosissa. Lännessä, kuten Ilomantsissa, Impilahdella, Korpiselässä ja Suistamolla, suurempi osuus väestöstä on ollut suomenkielistä ja rajakarjalaismurteiden idiolektit olivat suomalaisvärisempiä kuin Salmassa tai Suojärvellä, jossa suomenkielistä ja luterilaista väestöä oli ennen 1900-lukua varsin vähän. (Ks. tarkemmin lukua 2.2.) Kaikkiaan Raja-Karjalan kielirajaa on kuitenkin leimannut syvä limittyneisyys: karjalankielisiä ortodokseja ja suomenkielisiä luterilaisia on elänyt samoissa kylissä, ja Raja-Karjalassa on siten vallinnut jo 1600-luvulta lähtien uskontoon pohjaava kaksikielisyyttä (ks. Kuujo 1963: 79).

Kielten sekoittuminen ja muokkautuminen keskinäisissä kontakteissa ei ole ollut vieras ilmiö suomen ja sen lähisukukielten kehityksessä ylipäättäänkään. Useimmat itämerensuomalaisten kielten historialliset kehitystasot ja niitä seuranneet kielten jakautumiset murteiksi tai tytärikieliksi on selitetty kielikontaktien ja niiden aiheuttaman kielen moniaineksistumisen seurauksiksi (ks. Juusela 1989: 13). Karjalan kielen edeltäjän muinaiskarjalan on katsottu rakentuneen myöhäiskantasuomen läntisten ja itäisten murteiden aineksista, ja samalla lailla kaksilähtöisenä on pidetty jo sitä edeltänyttä Laatokan kantakieltäkin (Sammallahti 1977: 127–134; Lehtinen 2007: 163–164). Kielialueen itäisiin laita taas jäi vähemmälle läntiselle vaikutukselle mutta altistui vastaavasti enemmän slaavilaisvaikutukselle ja kehittyi edelleen (muinais)vepsäksi. Livvinkarjalan katsotaan syntyneen (muinais)karjalan ja (muinais)vepsän yhdistelmänä (Genetz 1884; T. Itkonen 1971), lyydin puolestaan livvinkarjalan ja vepsän törmättyä ja sekoituttua (Genetz 1872/1873; Turunen 1946: 6–7; T. Itkonen 1971: 182). Eteläkarjalan on selitetty muotoutuneen varsin myöhään toisella vuosituhanella livvinkarjalan ja varsinaiskarjalan sekoituksena (ks. T. Itkonen 1971: 159, 165, 176, 182; Larjavaara 1986a: 110–115, 332–334; 1986b: 423).

Samaan kantakieleen pohjautuvat suomi ja karjala ovat siis toisaalta eriytyneet toisistaan 1000-luvun mittaan, toisaalta taas palanneet Raja-Karjalassa uudelleen tiiviiseen kosketukseen. Karjalan kontaktit suomen kieleen voimistuivat 1600-luvulta alkaen, kun Raja- ja Pohjois-Karjalan alueet liitettiin Ruotsiin ja karjalan ja suomen kielen puhuma-

16. Toisaalta jotkut tutkijat ovat katsoneet, että Impilahden, Suojärven ja Suistamon murteiden sekamurteisuus (karjala ja suomi) on jo vanhempaa perua, livvinkarjalan synnyn aikaista eli joitakin vuosisatoja varhaisempaa (Nirvi 1961; ks. Turunen 1982: 88).

alueet alkoivat väestösiirtymien myötä vähitellen limittyä. Raja-Karjalaa voidaankin pitää kielten ja murteiden risteytymisalueena – niin historiansa eri vaiheissa kuin siinä rajakarjalaisessa kielimuodossa, jota Raja-Karjalan korpus synkronisesti edustaa.

Jo Heikki Ojansuu (1910: 10–11) on kuvannut suomen ja karjalan suhdetta kielellisenä jatkumona, joka on muodostanut sillan karjalan ja suomen välille ja jolle rajakarjalaismurteiden voidaan katsoa sijoittuneen. Seuraavassa luvussa havainnollistamme Raja-Karjalan korpuksen avulla, miten jatkumonluonteisuus on näkynyt alueen murteissa. Keskitämme fonologisten ja morfologisten piirteiden variaatioon, vaikka limittyneisyys on näkynyt yhtä lailla muillakin kielen tasoilla. Murrepiirteiden risteytyminen ilmenee myös rajakarjalaisten idiolekteissa, joskin yksilöiden välillä on suuria eroja. Läntisimmässä Raja-Karjalassa, Ilomantsissa, suomen ja karjalan kielet ovat limittyneet siinä määrin, että osaa yksilömurteista voidaan pitää sekaidiolekteina (ks. Massinen 2012: 94–116).

4 Rajakarjalaismurteiden ominaispiirteitä

Rajakarjalaismurteet edustavat pääpiirteiltään joko eteläkarjalaa tai livvinkarjalaa. Pohjaltaan kaikki rajakarjalaismurteet ovat ”yleiskarjalaisia” kielimuotoja: niiden kehityshistoria on pitkälti sama kuin muullakin karjalan kielellä, ja ne edustavat suurelta osin karjalan kielen yhteistä kieliperimää (karjalan tunnusomaisista kielellisistä piirteistä ks. H. Leskinen 1998: 378–380).

Rajakarjalaismurteet eroavat muista karjalan murteista siinä, että niissä on paljon suomen kielen vaikutusta. Suomen vaikutus (ja siitä johtuva variaatio) on rajakarjalaismurteissa kuitenkin piirteittäin hyvin eri-ikäistä. Savolaismurteet ovat alkaneet vaikuttaa Raja-Karjalan karjalaan jo viimeistään 1600-luvulta lähtien, mutta osa korpuksemme osoittamista suomalaisuuksista on peräisin vasta toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta, jolloin rajakarjalainen siirtoväki oli asutettu evakkoina muualle Suomeen suomenkielisen väestön pariin.

Vanhempaa ja uudempaa suomen kielen vaikutusta on usein vaikea erottaa toisistaan. Evakkoaikaa vanhempaa lähdemateriaalia rajakarjalaismurteista on varsin vähän (laajimpina Genetz 1870a; E. Leskinen 1934: 83–145; Virtaranta 1960: 121–187; lisäksi KKS:n sanakokoelmat). Kuitenkin jo 1930-luvun kielennäytteissä (E. Leskinen 1934) esiintyviä savolaispiirteitä ovat esimerkiksi *svaa*, yleisgeminaatio, yksikön 3. persoonan tunnus *-V* ja *oo-*, *ee-*loppuinen partitiivi (ks. myös Turunen 1982: 70), mikä kertoo Raja-Karjalan alueella saadusta savolaisvaikutuksesta. Rajakarjalaismurteiden historiallisesta lähtökohdasta, Käkisalmen läänissä 1600-luvulla puhutusta eteläkarjalan murteesta, ei ole olemassa dokumentoitua tietoa. Tämän kielimuodon piirteistä voi kuitenkin tehdä päätelmiä tarkastelemalla 1900-luvun rajakarjalaismurteiden rinnalla Tverin karjalaismurteita, jotka ovat Raja-Karjalasta 1600-luvulla muuttaneiden karjalaisten murteen edelleenkehittymää.¹⁷

17. Tverinkarjala (samoin kuin karjalan muut saarekemukset) on paljolti säilyttänyt eteläkarjalan tyypilliset piirteet, ja 1900-luvunkin aineistojen valossa raja- ja tverinkarjalaismurteiden yhtäläisyydet

Voimakkaat ja pitkäaikaiset kontaktit suomen kieleen ovat johtaneet rajakarjalaismurteissa runsaaseen kielelliseen variaatioon, joka ilmenee kaikilla kielen tasoilla ja jota voidaan pitää murrealueen tunnusomaisimpana piirteenä (sanaston osalta ks. esim. Turunen 1965: 26–27; 1982: 70; Punttila 1992: 9; Pyöli 2015: 520). Variaatio toteutuu useimmiten karjalan ja savolaismurteiden varianttien kesken. Jos jokin rajakarjalaismurteiden piirre tai ilmiö puuttuu muualla puhutusta karjalasta, se voi olla suomen kielen vaikutusta.

Seuraavaksi havainnollistamme rajakarjalaismurteissa ilmenevää variaatiota kymmenessä kielenpiirteessä, joiden esiintymisiä olemme poimineet Raja-Karjalan korpuksesta. Piirteet on ryhmitelty kolmeen ryhmään sen mukaan, millaista variaatiota niissä esiintyy. Kielenpiirteissä 1–3 variaatio on karjalaisen ja suomalaisen variantin välistä ja piirteissä 4–6 varsinaiskarjalaisen ja livvinkarjalaisen variantin välistä. Piirteissä 7–10 varianttien esiintyminen rajoittuu Raja-Karjalaan, eikä niitä tavata muissa karjalan (tai suomen) murteissa. Tällaiset innovaatiot ovat toisin sanoen kehittyneet vasta, kun rajakarjalaismurteet ovat jo eriytyneet muusta karjalasta eli 1600-luvun jälkeen.¹⁸

- 1) Etelä- ja livvinkarjalassa alkuperäiset lyhyet soinnittomat klusiilit *k*, *t*, *p* ja sibilantit *s*, *š* ovat soinnillistuneet soinnillisessa äänneympäristössä (Ojansuu 1918: 5–6, 37). Näissä tapauksissa rajakarjalaismurteissa on variaatiota soinnittoman ja vastaavan soinnillisen foneemin kesken samalla puhujallakin: *g* ~ *k*, *d* ~ *t*, *b* ~ *p*; *z* ~ *s*, *ž* ~ *š* (Turunen 1982: 85), esim. *niidä* ~ *niitä* 'niitä' (Suojärvi 2755:1a), *tuhmembii* ~ *tuhmempii* 'tyhmempiä' (Korpiselkä 3035:1a), *konza* ~ *konsa* 'kun' (Korpiselkä 4377:1b), *tädi* ~ *täti*, *kuolendoa* ~ *kuolentoa* 'kuolemaa' (Ilomantsi 13012:2a). Soinnittomat variantit ovat yleisempiä etenkin Raja-Karjalan länsiosissa, missä suomen vaikutus on voimakkaampaa.
- 2) Konsonanttien palataalistuminen eli liudentuminen laajemmin ehdoin kuin suomessa on karjalan kielelle tyypillinen piirre (ks. Ojansuu 1918: 84–88). Rajakarjalaismurteissa liudennuksen on mainittu olevan labiilia niin Impilahdella (Punttila 1992: 8) kuin Salmisakin (Kujola 1910: 41). Sama näkyy aineistossammekin, esim. *ol'i* ~ *oli* (Suojärvi 1013:2a), *luatinnu* ~ *luat'innuh* 'tehnyt' (Suis-tamo 656:1b).
- 3) Karjalassa verbien alkuperäistä passiivimuotoa käytetään myös monikon 3. persoonan verbinmuotona (Markianova 2002: 108–110; Pyöli 2011: 79–80; Zaikov 2013: 157–158), esim. *tytöt tuldih* 'tytöt tulivat'. Suomen murteissa puolestaan monikon 3. persoonassa käytetään laajasti yksikön 3. persoonan verbinmuotoa (*tytöt tuli*). Rajakarjalaiskorpuksemme osoittaa monikon 3. persoonassa vaihtelua karjalan mukaisen passiivimuodon ja suomen mukaisen yksikön 3. persoonan muodon

ovat ilmeisiä, joskin niiden kesken on ehtinyt kehittyä vuosisatojen mittaan myös kielellisiä eroja. Tverinkarjalaa ja rajakarjalaismurteita ei ole toistaiseksi vertailtu systemaattisesti.

18. Ruoppila (1956: 12) on huomauttanut, että rajakarjalaismurteissa on yleiskarjalaisten piirteiden lisäksi "luultavasti myös eräitä myöhemmän paikallisen erikoiskehityksen aikana syntyneitä". Hän ei kuitenkaan mainitse esimerkkejä tällaisista uudennoksista.

kesken, esim. *ne ol' ~ ne oldih* 'he olivat' (Korpiselkä 4378:1a; tässä myös persoona-pronominina käytetty *ne* on suomen mukainen); *herrat piettiin lystii* – – *semmo-siihan ne pit;* *niij ku nytki verkot ollah* – – *harvat verkot ol' ni* – – (Korpiselkä 3034:2a). Myös suomen mukaista *vAt*-muotoa esiintyy, esim. *niv vanhukset sitä syötiin kun ei s-*, *ei maitoo, puastoaikana vielä syöty ne vanhukset. niin, ne sitä söivät ja, kiittivät oikei hyväksi* (Ilomantsi 509:1d); *siihe aikah enämpi niitä* [tarinoita] *ozattih. semmoset ukit ja mummo- mummotki ja, huastovat siinä* (Salmi 1046:1b).

Piirteet 1–3 edustavat siis karjalan ja suomen varianttien vaihtelua, joka on Raja-Karjalan korpuksessa yleistä ja kattaa alueen kaikki pitäjänmurteet. Seuraavat piirteet 4–6 edustavat sen sijaan karjalan päämurteiden välistä variaatiota: livvinkarjalan piirteitä esiintyy kaikkialla Raja-Karjalan eteläkarjalaismurteissa, mutta länteen mentäessä paljon vain harvinaisina tai satunnaisina variantteina. Varianttien keskinäiset suhteet vaihtelevat idiolekteittain, mutta huomionarvoista on kuitenkin se, että livvinkarjalan mukaisia piirteitä on tavattu koko Raja-Karjalan alueella, myös sen eteläkarjalaismurteisissa osissa eli esimerkiksi Suistamolla, Korpiselässä ja Ilomantsissa.¹⁹

- 4) Livvinkarjalassa sanan alkuperäinen loppuvokaali *-a*, *-ä* edustuu tietyin fonologisin ehdoin säännöllisesti vokaalina *-u*, *-y* (Ojansuu 1918: 131–132). Aineistomme osoittaa tätä tavattavan Raja-Karjalan eteläkarjalassakin, mutta vain sporadisena, ei koskaan yleisenä tai odotuksenmukaisena varianttina, esim. *äijy* 'paljon' (Suistamo 658:1a), *luterilaistu* 'luterilaista' (Suojärvi 1664:1b).
- 5) Toinen esimerkki Raja-Karjalan eteläkarjalaismurteen livvinkarjalaisuuksista on konsonanttiyhitymän *ht* satunnainen osallistumattomuus astevaihteluun, esim. *lähtimmä* 'lähdimme' (Korpiselkä 4377:1b), *kahestoista* 'kahdestoista' (Suistamo 656:1a; vrt. eteläkarjalan ja suomen itämurteiden *lähimmä*, *kahestoista*). Livvinkarjalassa *ht* on säännöllisesti astevaihtelun ulkopuolella (Ojansuu 1918: 26).
- 6) Livvinkarjalan ominaisuus on myös geminaatta-*s*:n osallistuminen astevaihteluun: *ss*:n heikkoasteisena vastineena on lyhyt *s*. Tästä on esiintymiä Raja-Karjalan eteläkarjalassa, esim. *tansit* 'tanssit' (Korpiselkä 4377:1b), *tansittiin* 'tanssittiin' (Suistamo 1883: 2a).²⁰

Tällaisia livvinkarjalaisia piirteitä (4–6) esiintyy korpuksessa yleensä saman pitäjän useilla eri puhujilla, ja niitä on tavattu koko Raja-Karjalassa. Verrattuna rajakarjalaismurteiden suomen mukaisiin piirteisiin (1–3) livvinkarjalaisuudet ovat kuitenkin määrältään ja esiintymisfrekvenssiltään selvästi harvinaisempia. Raja-Karjalan eteläkarjalaismurre sisältää siis jonkin verran livviläisiä piirteitä, ja se on muodostanut

19. Osa rajakarjalaismurteista on tasasuhtaisemmin etelä-livvinkarjalaisia sekamurteita (kuten osassa Suojärveä), mutta tässä annamme esimerkkejä livvinkarjalaisista piirteistä vain sellaisista rajakarjalaismurteista, jotka ovat selvästi pääpiirteiltään eteläkarjalaa (esim. Korpiselkä).

20. Sanat *tanssi* ja *tanssia* on lainattu suomesta, mutta ne noudattavat tässä livvinkarjalan astevaihtelua.

jonkinasteisen siirtymävyöhykkeen livvin- ja eteläkarjalan välillä koko Raja-Karjalan leveydeltä. Tätä livvinkarjalaista vaikutusta Raja-Karjalan eteläkarjalaismurteeseen ei ole aiemmassa tutkimuksessa tuotu esiin.

Piirreluettelon viimeiset kohdat 7–10 edustavat pelkästään rajakarjalaismurteisiin kuuluvia kielenpiirteitä, joita ei tavata sen paremmin muussa etelä- tai livvinkarjalassa kuin suomessakaan.

- 7) Astevaihtelussa geminaattaklusiilien *kk*, *tt*, *pp* heikon asteen edustajina ovat karjalan kielessä odotuksenmukaisesti ja säännöllisesti lyhyet *k*, *t*, *p* samaan tapaan kuin suomessa (Ojansuu 1918: 13), esim. *hypätä* : *hyppiäy* 'hyppää' (yks. 3. p.). Nämä *k*, *t* ja *p* eivät siis kuulu etelä- ja livvinkarjalan soinnittomia klusiileja koskevan soinnillistumisen piiriin (josta kohdassa 1 edellä).²¹ Rajakarjalaismurteissa kuitenkin tavataan näissä asemissa odotuksenmukaisten *k:n*, *t:n* ja *p:n* rinnalla myös soinnillistuneita klusiileja *g*, *d*, *b*, esim. *hybädä* 'hypätä', *hybätää* 'hypätään'; *hyppäävät*, *hybähettih* 'hypähettiin' (Suistamo 656:1b), *keidettih* 'keitettiin', *käydettih* 'käytettiin', *obedettih* 'opetettiin' (Korpiselkä 3035:1a; vrt. muualla karjalassa poikkeuksetta *hypätä*, *hypätäh*, *hypähettih*, *keitettih*, *käytettih*, *opetettih*).
- 8) Karjalassa indikatiivin yksikön 3. persoonan muodon suffiksi on yleensä *-u*, *-y* (Ojansuu 1918: 34; Markianova 2002: 108–112; Pyöli 2011: 79, 82; Zaikov 2013: 151–152, 157–158), esim. *tulou* 'tulee', *mänöy* 'menee', *pidäy* 'pitää', *työndäy* 'työntää', *eččiy* 'etsii'. Rajakarjalaismurteissa yksikön 3. persoonan preesensin tyypillinen pääteainne on kuitenkin *-V* eli verbivartalon loppuvokaalin pidentymä (kuten suomessa), esim. *tuloo*, *mänöö*, *pidää*, *työndää*, *eččii* (ks. Jeskanen 2011: 354, 356–357).²² Osassa Raja-Karjalaa (Suistamolla ja Korpiselässä) VV-loppuinen muoto voi saada peräänsä alkuperäisen yksikön 3. persoonan preesenssuffiksin *-bi* ~ *-pi*, esim. *luatiibi*, *maksaabi* (Suistamo 656:1a), *painaltaabi* (Suistamo 656:1b; pitkävokaalisia *pi*-loppuisia muotoja tavataan myös suomen murteissa; ks. Rapola 1966: 173–174). Yksitavuisen sekä supistumavartalon perässä pääte on pelkkä *-bi* ~ *-pi*: *käybi* (Suistamo 656:1b), *suapi* (Suistamo 656:1a), *ruppiepi* (Korpiselkä 3034:2a). Joskus suffiksin loppu-*i* puuttuu: *huomuab* 'huomaa' (Suistamo 656:1b), *siunauduub* 'siunautuu' (Suistamo 658:1b), *syöb* 'syö', *jiäp* 'jää' (Korpiselkä 3034:2a), *tuloop* 'tulee' (Korpiselkä 3035:1a). Salmin murteessa 3. persoonan suffiksi *-bi* voi satunnaisesti esiintyä asussa *-bin*, esim. *jiäbin* '(hän) jää' (1661:3a).
- 9) Korpiselän murteessa esiintyy joitakin sellaisia NUT-partisiipin morfologisia variantteja, joita ei tavata missään muualla karjalassa (ks. Moshnikov 2014: 70; Koivisto 2013). Karjalan yleiset NUT-partisiipin tunnuksat ovat *-nun*, *-nyn*, *-n*, *-(n)nuh*, *-(n)nyh* (Markianova 2002: 161–163; Pyöli 2011: 131–133; Zaikov 2013:

21. Geminaattaklusiilien heikon asteen variantit *k*, *t*, *p* eivät ole karjalassa soinnillistuneet, koska ne palautuvat aiempaan geminaataan: *k* < **kk*, *t* < **tt*, *p* < **pp*.

22. Suojärvellä on tavattu myös A-infinitiivin asuisia yksikön 3. persoonan verbinmuotoja, kuten *pideä* 'pitää', *load'ie* 'tekee', *ottoa* 'ottaa', jotka vaihtelevat odotuksenmukaisten yksikön 3. persoonan muotojen kanssa: *pidäy* ~ *pidää*, *load'iu* ~ *load'ii*, *ottau* ~ *ottaa* (ks. Jeskanen 2011: 354, 356–357).

203–206). Useimmiten NUT-partisiippi esiintyy liittomuodon osana. Korpiselän aineistossa esiintyvät edellä mainittujen lisäksi taulukossa 1 esitetyt NUT-aineksen vastineet. Suffiksiltaan erilaisia NUT-partisiippityyppejä voi yhdessä korpiselkäläisidiektissa olla jopa 7–9 erilaista (Koivisto 2013). Esittämämme partisiippityypit ovat ilmeisesti rajakarjalaisia uudennoksia, sillä niitä ei tavata muualla karjalassa.

Taulukko 1.
NUT-partisiipin tunnuksia rajakarjalaismurteissa.

NUT-aines	Esimerkki
-h	<i>myö emmä lähteh</i> 'emme lähteneet' ²³ (4378:1a), <i>engä muistah</i> 'enkä muistanut' (4378:1b), <i>ei t 'iedäh</i> 'ei tietänyt' (3040:1a)
-V	<i>ois ottaa</i> 'olisi ottanut' (3041:1a), <i>ol' ampuu</i> 'oli ampunut' (7498:1a), <i>olet porskahuttaa</i> 'olet porskauttanut' (4378:1a)
-nuu, -nyy	<i>emmä syönyy</i> 'emme syöneet' (3041:1a), <i>ei osannuu</i> 'ei osannut'
-Ø	<i>olem piästä</i> 'olen päästänyt' (3035:1a), <i>en ruve</i> 'en ruvennut' (3041:1a), <i>emmä ois lähte</i> 'emme olisi lähteneet' (4378:1b)

- 10) Rajakarjalaismurteiden paikallissijoissa on aineksia sekä karjalan kahden päämurteen, livvinkarjalan ja varsinaiskarjalan, että suomen sijajärjestelmistä. Karjalan molemmissa päämurteissa on erityisiä synkretistisiä sijoja, joissa yksi sijamuoto vastaa käytöltään kahta (tai useampaa) sijafunktiota (ks. Larjavaara 1986b). Varsinaiskarjalassa on synkretistinen adessiivi-allatiivi, joka on alkuperäisen adessiivin asuinen (suffiksina *-l ~ -(l)la*) ja jolla on sekä olosija- (adessiivi) että tulosijakäyttöä (allatiivi; Zaikov 2013: 96–98). Livvinkarjalassa on puolestaan kaksi synkretististä sijaa: inessiivi-elatiivi, jonka tunnuksena on inessiivin *-s(sA)* ja jossa yhdistyvät *olo-* (inessiivi) ja *erosijakäyttö* (elatiivi), sekä adessiivi-ablatiivi, jossa olosijan (adessiivin) tunnusta *-l(lA)* käytetään myös erosijan (ablatiivin) merkityksessä (Markianova 2002: 49–54; Pyöli 2011: 41–46).²⁴ Raja-Karjalan eteläkarjalaismurteissa tavataan kaikki kolme synkretististä sijaa: esimerkiksi adessiivimuoto allatiivin merkityksessä: *yhellä mummozel annoin* 'eräälle mummolle annoin' (Korpiselkä 3040:1a); adessiivimuoto ablatiivin merkityksessä: *kulgukauppihiel osti niillä vuokkilazilla* 'kulkukauppiailta osti niiltä vuokkiniemeläisiltä' (Korpiselkä 3040:1a); *puusta lua ittih ašt 'ivo da, kuuzen oksissa* 'puusta tehtiin astia ja, kuusen oksista' (Korpiselkä 3039:1a). Viimeisessä esimerkissä elatiivimuoto *puusta* edustaa varsinaiskarjalan ja suomen sijajärjestelmää, kun taas muoto *oksissa* on olosijainen (inessiivi), mutta sillä on livvinkarjalan tapaan erosijan merkitys (elatiivi; 'oksista').

23. Rajakarjalaismurteiden monikollisissa liittomuodoissa ei esiinny monikollista NUT-partisiippiä.

24. Livvinkarjalassa erosijaista merkitystä voidaan ilmaista eksplisiittisesti elementillä *-päi*, joka liittyy olosijan tunnuksen perään, esim. elatiivi *mečä-s-päi* 'metsästä' *moa-s-päi* 'maasta' (vrt. *mečä-s* 'metsässä ~ metsästä', *moa-s* 'maassa ~ maasta'), *pello-l-päi* 'pellolta' *ranna-l-päi* 'rannalta' (vrt. *pello-l* 'pellolla ~ pellolta', *ranna-l* 'rannalla ~ rannalta'; Markianova 2002: 50–51, 53–54; Pyöli 2011: 42, 45–46).

5 Varioivien suomen murrealueiden terminologiaa

Edellä kuvattu rajakarjalaismurteiden määrittelyn ongelmallisuus on johtunut sekä eri kielten (suomi ja karjala) että karjalan eri murteiden (varsinaiskarjala ja livvi) sekoitumisesta. Myös suomen murteissa on havaittu seka- ja välialueita, joita esittelemme seuraavaksi luvussa 5.1. Erityisesti kiinnitämme huomiota käytettyyn terminologiaan, jossa on nähtävissä ajallista vaihtelua. Tämän jälkeen vertaamme suomen välimurre-alueita rajakarjalaismurteisiin (luku 5.2).

5.1 Suomen välimurrealueet

Suomen aluemurteiden sekakoosteisuuteen on kiinnitetty huomiota jo eräissä 1800-luvun tutkimuksissa. Esimerkiksi Grotenfelt (1878) toteaa Pihtiputaan murteesta, että Muurrejärven kylässä puhutaan ”Pohjan-murteella paljon *sekoitettua kieltä*”.²⁵ Tämän lisäksi myös Kinnulan kylässä Kivijärvellä sekä Kyyjärven ja Vahangan kylissä Karstulassa tavataan ”Pohjois-Pohjanmaan tai Kainuun kielellä *sekoitettua puhetta*”. (Mts. 308–310.) Aminoff (1871: 235) puolestaan on havainnut Lappajärven pohjoispuolisen rantamurteen olevan ”vähemmin tahi enemmän Savon kielen kanssa *sekoitettuna*”. Lestijoen murretta tutkinut Wichmann (1893: 3) kirjoittaa, että kyseinen murre on Keski-Pohjanmaan ja Etelä-Pohjanmaan murteiden ”*välikkannalla*”. Myös Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta on havainto, jonka mukaan murre Pyhäjoen varrella ei ole vakiintunut, vaan se on ”*seotusta* ympärillä olevien seutujen kielestä”. Se on ”*välimurretta* pohjoispuolella olevan ja Kalajoen murteen välillä”. (Wenola 1897: 4.)

Suomen aluemurteiden jaottelu on kehittynyt nykyiseen muotoonsa vähitellen 1900-luvun aikana. Ensimmäisen yksityiskohtaisen murreryhmittelyn esitti Lauri Kettunen neliosaisessa teossarjassaan *Suomen murteet I–III* (1930a–b, 1940a–b). Kettusen ryhmittely vastaa suurelta osin nykyisin yleisesti käytettyä jaottelua (ks. esim. Mielikäinen & Palander 2014: 54–57)²⁶, mutta päämurreryhmiä Kettusella on kymmenen nykyisten kahdeksan sijasta. Ero johtuu ensinnäkin siitä, että Kettunen katsoo *Kemijoen, Tornionjoen ja Jällivaaran ja vuonojen murteet* itsenäisiksi murteistoikseen, kun nykyään nämä kaikki luetaan peräpohjalaismurteiden ryhmään. Kettunen (1930b: 81) kuitenkin toteaa, että Oulun pohjoispuolisia murteita ”voitaisiin pitää yhtenä ja samana Peräpohjolan murreryhmänä”. Toisekseen hän (mt.) pitää erillisinä pääryhminä *Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan (eli Oulun) murteita*. Nykyään niitä käsitellään yhdessä. Toisaalta Kettusen ryhmittelystä puuttuu lounaisten välimurteiden pääryhmä. Nykyryhmitukseen verrattuna eroja on myös Kettusen käyttämissä murrealueiden nimityksissä.

25. Olemme kursivoineet tämän luvun lainauksissa esiintyvät termit ja luonnehdinnat, joilla viitataan sekakoosteisiin murteisiin.

26. Muunkinlaisia murreryhmityksiä on tosin ehdotettu: Heikki Paunosen mukaan keski- ja pohjois-pohjalaisia sekä peräpohjalaisia murteita voitaisiin perustellusti käsitellä pohjoisten murteiden pääryhmänä itä- ja länsimurteiden rinnalla (1991), mutta toisaalta myös lounaismurteet olisi mahdollista erottaa omaksi pääryhmäkseen (mas. 93; 2006: 255, 268; ks. myös Leino, Hyvönen & Salmenkivi 2006).

Nykyjaottelun mukaan suomen murteista erotetaan viisi väli- tai siirtymämurteiden ryhmää: lounais- ja hämäläismurteiden väliset *lounaiset välimurteet* alaryhmineen, savolaismurteiden länsilaidalla sijaitsevat *Keuruun–Evijärven välimurteet*, savolaisalueen kaakkoisosissa *Savonlinnan seudun välimurteet*, kaakkoismurteiden pohjoisrajoilla Etelä-Savon murteisiin rajautuvat *Lemin seudun välimurteet* sekä Laatokan pohjoispuoliset *Sortavalan seudun välimurteet*. Vaikka Kettunen ei Suomen murteet-teoksissaan näitä nimityksiä käytäkään, hän on havainnut useimpien mainittujen murteiden sekakoosteisuuden ja luonnehtii vastaavalla tavalla myös eräitä muita murteita.

Lounaiset välimurteet jakautuvat nykykäsityksen mukaan viiteen alaryhmään, jotka pohjoisesta etelään ovat Porin seudun murteet, Ala-Satakunnan murteet, Turun ylämaan murteet, Someron–Somerniemen murteet sekä Länsi-Uudenmaan murteet. Kettunen mainitsee alueelta Turun ylämaan murteen, jonka hän sisällyttää lounaismurteisiin mutta jota hän kuvaa *sekamurteeksi*. Tämä sekamurre on syntynyt siten, että lounaismurteisiin on sekoittunut sisämaasta hämäläisiä piirteitä. (Kettunen 1930b: 8, 16.) Kettunen on ollut tietoinen myös Ala-Satakunnan murteen lounais-suomalaisuuksista, mutta on lukenut alueen sen yleisilmeen perusteella kuitenkin hämäläismurteisiin. Porin ryhmän Kettunen sisällyttää Ala-Satakunnan murteeseen mutta huomauttaa, että alue ei ole kielellisesti yhtenäinen ja sen murteesta puuttuvat monet alasatakuntalaiset piirteet. (Mts. 17–27.) Someron ja Somerniemen hän liittää lounaishämäläiseen murteeseen (mts. 37–38) ja Vihdin, Lohjan sekä Sammatin etelähämäläisiin (uusmaalaisiin) murteisiin (mts. 38–45). Viimeksi mainitun alueen murteesta, joka nykyään kuuluu lounaisten välimurteiden Länsi-Uudenmaan alaryhmään, Kettunen toteaa, että se on varsinkin Vihdin länsipuolella lounaismurrevoittoista. Vaikka ero on lievempi kuin lounaismurteiden ja Turun ylämaan murteen välillä, tämäkin alue, kuten myös Somero ja Somerniemi, voitaisiin rajata murrekarttaan jonkinlaiseksi *sekamurrealueeksi*. (Mts. 45.)

Keuruun–Evijärven murteisiin sisältyvästä savolaiskiilasta, joka ulottuu Soinista Evijärvelle, Kettunen on käyttänyt nimitystä Etelä-Pohjanmaan savolaismurre. Hän luettelee murteesta lukuisia savolaisuuksia ja kuvaa aluetta *sekaryhmäksi*. (Kettunen 1930b: 74–75.) Varsinaisesta Etelä-Pohjanmaan murteesta Kettunen erottaa Töysän piitäjän, jonka hän sanoo kuuluvan ”eteläpohjalais-savolaiseen *seka-alueeseen*” (mts. 74). Käsitukseen on ilmeisesti vaikuttanut eteläpohjalaismurteita tutkineen Jussi Lauroselan luonnehdinta (1913: XXIX): sen mukaan Töysän murre on katsottava *rajamurteeksi*, joka on saanut vaikutteita kaikista naapurimurteista (vrt. *törmäysmurre* jäljempänä; Juusela 1989).

Itäisistä siirtymäalueista Kettunen kommentoi Jaakkiman, Sortavalan ja Impilahden murteita, jotka vastaavat osittain nykyaottelun mukaisia Sortavalan seudun välimurteita.²⁷ Tämän alueen murteissa hän näkee karjalaisuutta muun muassa liudentuneissa affrikaatoissa, jotka hänen mukaansa viittaavat ”syrjäytettyyn vanhaan *seka-piirteisempään* murteeseen”. (Kettunen 1930b: 166.) Myös Taipalsaaren, Savitaipaleen

27. Jaakkima kuuluu nykyaottelussa (mm. T. Itkonen 1965: 31–32) varsinaisiin kaakkoismurteisiin, H. Leskisen mukaan (1963: 7, 23) niiden Luoteis-Laatokan murteiden alaryhmään.

ja Lemm (nykyiset Lemm seudun välimurteet) Kettunen toteaa muodostavan jossain määrin erillisen alueensa, eräänlaisen ”Etelä-Saimaan ryhmän” (mts. 164), mutta sen murretta hän ei kuitenkaan luonnehdi sekamurteeksi.²⁸

Useiden ”sekamurrealueiden” lisäksi Kettunen on pohjoisessa erottanut *Kittilän eli Ounasjoen välimurteen*, johon kuuluu myös Enontekiöllä puhuttu suomi. Tämä välimurre sisältää piirteitä sekä Tornion että Kemijoen murteista, mutta yleisedustukseltaan hän arvelee sen olevan lähempänä Kemijoen ryhmää. (Kettunen 1930b: 91–92.) Nykyisessä murreryhmityksessä alue sisältyy Kemm murteisiin.

Kettusen havainnot ovat paljolti olleet pohjana Martti Rapolan (1947) murrejaottelulle. Rapola (mts. 84–85) mainitsee, että lounaismurteiden liepeille ryhmitetty joukko *siirtymämurteita*, joista hän erikseen nimeää Turun ylämaan, Someron–Somerniemen ja Länsi-Uudenmaan murteet. Hämmäläismurteita esitellessään hän luonnehtii siirtymämurteiksi myös Ala-Satakunnan murrealuetta ja Porin seudun murteita. Keski- ja pohjoispohjalaisia murteita Rapola pitää ”länsisuomalaisena *sekamurteistona*”. (Mts. 92–93, 96.)

Nykyään laajasti käytetty suomen murreryhmitys, jossa on viisi välimurteiden ryhmää, juontaa juurensa 1960-luvulle, Terho Itkosen (1965: 30–32) väitöskirjassaan esittämään jakoon. Välimurteiden ryhmät on siinä nimetty *siirtymämurteiksi* (*transitional dialects*) ja yksilöity lähimpien naapurimurteiden avulla (esim. ”the transitional dialects between the SW and Häme dialects” ’lounaismurteiden ja hämmäläismurteiden väliset siirtymämurteet’) tai alueeseen kuuluvien pitäjien perusteella (”the transitional dialects along the line Keuruu–Ähtäri–Evijärvi” ’Keuruu–Ähtäri–Evijärven siirtymämurteet’). Nimitys *siirtymämurre* alkoi tämän jälkeen yleistyä fennistiikassa (esim. Hormia 1966: 139; E. Itkonen 1966: 107; Lehtimäki 1972: 12; Paunonen 1974: 229, 234; Savijärvi 1977: 48–49; Mielikäinen 1981: 13–14, 17). 1970-luvun lopulta lähtien *siirtymämurre* on yhä useammin korvautunut termillä *välimurre*. *Välimurre*-termin suosioon lienee vaikuttanut etenkin Terho Itkosen (1989: 342) *Nurmijärven murrekirjassa* esittämä murreryhmitys. Sen mallin mukaisesti termiä on alettu käyttää niin tieteellisissä kuin yleistajuisissakin julkaisuissa (esim. Palander 1996; Wiik 2004; Lehtinen 2007: 257–258; Lyytikäinen, Rekunen & Yli-Paavola toim. 2013). Yksi syy *välimurre*-termin yleistymiseen lienee myös sen lyhyys ja neutraalius *siirtymämurteeseen* verrattuna.

Siirtymä- ja *välimurteella* tarkoitetaan aluemurteita, joissa on kahden tai useamman naapurimurteiston piirteitä ja jotka jäävät homogeenisempien ydinalueiden väliin. Tällaiset murteet ovat syntyneet pitkän ajan kuluessa eri suunnista tulleiden asutuskerrostumien vaikutuksesta. (Mielikäinen & Palander 2014: 55–59.) Nimitykset *siirtymämurre* ja *välimurre* voidaan ymmärtää sekä spatiaalisesti että temporaalisesti: *välimurre*-termissä korostuu ensisijaisesti alueellisuus, kun taas *siirtymämurteen* voidaan nähdä implikoivan sitä, että murre on koostumukseltaan muuttumassa tilasta toi-

28. Lemm seudun murteista on toisinaan käytetty myös nimitystä Lappeenrannan seudun välimurteet (T. Itkonen 1989: 342; Lyytikäinen, Rekunen & Yli-Paavola toim. 2013), mutta nimitys ei ole kuvaava, koska vanha Lappee ja Lappeenranta jäävät alueen ulkopuolelle (ks. Mielikäinen & Palander 2014: 56).

seen joko paikallisesti tai ajallisesti. Tällainen kehitys onkin nähtävissä kaikissa suomen siirtymämurteistoissa.

Sekamurteen, siirtymämurteen ja välimurteen lisäksi fennistiikassa on käytetty termiä *törmäysmurre* varieteetista, joka on syntynyt eriaikaisten asutuskomponenttien kohtaamisesta. Kaisu Juusela nimittää *törmäysmurteeksi* jo aiemmin puheena olutta Töysän murretta. Se on muotoutunut kolmesta murrekomponentista, joista vanhin on ollut 1500-luvulla alueelle muuttaneiden savolaisten murre. 1600-luvulla Töysään siirtyi asutusta lähinnä Etelä-Pohjanmaalta, 1700-luvulla savolais-, hämäläis- ja eteläpohjalaisalueilta ja 1800-luvulla erityisesti Etelä-Pohjanmaalta mutta myös savolais-hämäläisistä naapuripitäjistä. (Juusela 1989: 35–40.) Murrekontakteista on seurannut erilaisten varianttien vaihtelua mutta niiden pohjalta myös omintakeisten, innovatiivisten muotojen syntyä, mikä ilmenee esimerkiksi jälkitavun *i*-loppuisissa diftongeissa (mts. 281–282). Myöhemmin termillä *törmäysmurre* on luonnehdittu myös Oulun seudun murretta, jossa ovat noin 700 vuoden aikana kohdanneet länsi- ja itäsuomalainen murrekanta (Mantila & Pääkkönen 2010: 15, 237–244): vanhimpina kerrostumina ovat olleet lounais-alasatakuntalainen ja karjalainen kielimuoto, jotka ovat saaneet savolaisväriä 1500-luvulla (Pääkkönen 1971: 14–17).

Käytännössä *törmäysmurteen* ja *siirtymä-* eli *välimurteen* synty on kuvattu samaan tapaan, vaikka voisi ajatella, että *törmäysmurre* olisi seurausta äkillisestä ja suhteellisen lyhytkestoisesta murrekomponenttien kohtaamisesta. Oulun seudun murteen luonnehdintaa *törmäysmurteeksi* on perusteltu sillä, ettei murre jää maantieteellisesti minkään ydinalueiden väliin (Mantila & Pääkkönen 2010: 239). Töysän murre sen sijaan olisi sijaintinsa puolesta määritettävissä *siirtymä-* tai *välimurteeksi*, ja myös sen edustus 1970-luvun nuorten ja keski-ikäisten kielessä näyttäisi viittaavan siihen, että murre on ollut vähittäin muuttumassa eteläpohjalaiseen suuntaan (Juusela 1989: 335–338, 341). Yksittäisiä *pitäjänmurteita* ei kuitenkaan ole ollut tapana nimetä varsinaisiksi *siirtymäalueiksi*; pienin *siirtymämurreryhmä* suomen murteiden nykyjaottelussa on lounaisten *välimurteiden* Someron–Somerniemen alaryhmä, johon on alkuaan kuulunut kaksi *pitäjänmurretta*.

Suomalaisessa kielitieteellisessä terminologiassa etenkin 1900-luvun alkupuolella käytetystä *sekamurre*-nimityksestä on pääosin luovuttu, vaikkakin *sekamurteeksi* on edelleen tilapäisesti saatettu luonnehtia raja-alueiden risteilevien edustusten murteita, kuten Sortavalan seudun ja Luoteis-Laatokan murteita (H. Leskinen 1963: 7) tai Mäntyharjun murretta Etelä-Savon murreryhmän länsilaidalla (Mielikäinen 1981: 16). *Sekamurre*-nimityksen syrjäytymiseen lienee vaikuttanut se, että nimitystä voidaan pitää arvottavana (Mantila & Pääkkönen 2010: 244). Erilaiset *seka-*kantaiset luonnehdinnat murteista ovatkin tyypillisesti kansanlingvistisiä: *sekoittua*-verbin lisäksi ei-kielitieteilijät käyttävät sellaisia verbejä kuin *sekaantua*, *sekoittaa*, *sekoitella* ja *sekaannuttaa* sekä *sotkeentua* ja *sotkea*. Kielimuotoja voidaan kansanomaisesti nimittää esimerkiksi *sekamurteeksi*, *seka-kieleksi*, *sekoitukseksi* tai *sotkuksi* tai vielä affektiivisemmin *sekasotkuksi*, *sekamelskaksi* tai *sekuliksi*. *seka-*kantaiset kuvaukset koskevat ei-lingvisteillä omaa puhekieltä, jota ei pidetä varsinaisena murteena mutta ei yleiskielenäkään, ja nykyajan puhekieltä, joka on tasoitunutta murretta. Samalla tavoin puhutaan pääkaupunkiseudun puhekielestä tai sellaisista aluemurteista, joita on vaikea määrittellä. (Mielikäinen & Palander 2014: 227–230.)

5.2 Rajakarjalaismurteiden ja suomen välimurteistojen vertailua

Suomalaisessa dialektologiassa termit *siirtymämurre* ja *välimurre* ovat synonyymisia. Sen sijaan siirtymämurteen ja välimurteen sanatarkoilla englanninkielisillä vastineilla *transitional dialect* (*transition zone*) ja *interdialect* on toisistaan poikkeavat merkitykset: Siirtymämurteella tarkoitetaan vyöhykettä, jolla risteilevät kahden (tai useamman) aluemurteen variantit ja mahdollisesti myös näiden väliasteet (Chambers & Trudgill 2002: 106–109). Välimurteessa taas esiintyy nimenomaan variantteja, joita ei tavata ympäröivissä päämurteissa lainkaan, vaan ne ovat näiden pohjalta esimerkiksi kontaminaatioteitse syntyneitä väliasteita tai uudennoksia (*interdialectal* ~ *intermediate* ~ *hybrid forms*). Usein ne ovat äänteellisiä, mutta ne voivat olla myös esimerkiksi syntaktisia. (Trudgill 1986: 62–65, 68–69; Britain 1997: 24; 2008: 618; 2009: 137–141; Palander 1996: 14–15; Mielikäinen & Palander 2014: 58–59.)

Suomen välimurteistojen vaihtelu muodostuu pääosin ympäröivien murteiden piirrevarianteista. Varianttien esiintymissuhteet voivat vaihdella välimurteiston eri puolilla, mihin vaikuttaa keskenään erilaisten idiolektien keskittyminen tietyille alueille. Yksittäisissä idiolekteissa vaihtelu merkitsee sitä, että puhuja käyttää joko yhtä tai useampaa varianttia samasta piirteestä. Esimerkiksi Savonlinnan seudulla jälkitaavujen *OA*-yhtymistä on käytössä kaikkiaan neljä vastinetta, joita tavataan eri puolilla ympäröiviä murteita: *OO*, *O(v)A*, *UU* ja *U(v)A* (*verkkoo* ~ *verkko(v)a* ~ *verkkuu* ~ *verkku(v)a*). (Palander 1996: 34–58; 2001.)

Kuitenkin siirtymäalueella voidaan tavata myös variantteja, joita ei sellaisenaan esiinny naapurimurteissa, mikä on tyypillistä Raja-Karjalan murteillekin (ks. luvun 4 piirteet 7–10). Esimerkiksi lounaisten välimurteiden Länsi-Uudenmaan ryhmälle on ominaista vaihteluton vahva-asteisuus alkuperäisissä *oi*-nomineissa (*kukkoi* : *kukkoin*). Vaihteluttomat muodot ovat syntyneet eräänlaiseksi kompromissiksi lounaismurteen *kukoi* : *kukoin* ja hämäläisen *kukko* : *kukon* -vaihtelun välille. (Lehtimäki 1972: 181–182.) Savonlinnan seudun välimurteisiin taas on kontaminaatioteitse syntynyt muun muassa *antoissa*, *elleissä* 'antaessa, eläessä' -tyyppisiä E-infinitiivejä. Ne perustuvat toisaalta vanhan karjalaisen pohjamurteen *andoassa*, *eleässä* -infinitiivyyppiin, toisaalta myöhemmin alueelle levinneen savolaismurteen *antaissa*, *elläissä* -muotoihin. (Palander 1996: 313–317.)

Raja-Karjalan korpus osoittaa, että rajakarjalaismurteiden variaatio on vieläkin kompleksisempää: se koostuu paitsi saman kielimuodon (suomen tai karjalan) sisäisestä varianttien vaihtelusta myös siitä, että variantit ovat peräisin eri kielistä. Fonologisia esimerkkejä on muun muassa astevaihtelusta, joka samallakin puhujalla voi olla sekä suomen että karjalan mukaista. Esimerkiksi *ht*-yhtymän heikossa asteessa tavataan sekä suomen mukaista *t:n* katoa että livville ominaista vaihtelutonta yhtymää, esim. *nuoret lähettih tanssiloih* vs. *va ne jo unohtuttu pois* (Impilahti 1274:1a; ks. luvussa 4 piirre 5). *lk*-yhtymän heikossa asteessa puolestaan vaihtelevat suomalaiset yksinäis-*l*:lliset ja sekä varsinaiskarjalan etelämurteille että livville ominaiset geminaattal:lliset variantit: *Lamminseläl en lähe*; *myö porukas, kuletimmo* vs. *minul nenga sellän kiändää*; *šahoan hallokse* (Impilahti 6820:1a). Morfologisia esimerkkejä rajakarjalaismurteiden variaatiosta ovat monikon 1. ja 2. persoonan päätteiden edustus sekä jo

luvussa 4 esitelty NUT-partisiippien edustus. Monikon 1. ja 2. persoonan päätteistä voi samassa rajakarjalaisidiolektissa esiintyä sekä varsinaiskarjalaisia *-mmA*, *-ttA* että livvinkarjalaisia *-mmO*, *-ttO* -asuja: *niidy työlöi ruavoimma ja kačoimmo; kyzynettä midä sanon midä kyzynettä g_en voi sanuo* (Suojärvi 1010:1a); *ne kul lantut hienosikse pilkoimma da vähän suoloa pañimmo* (Impilahti 1274:1a).

Kielet voivat limittyä myös yksittäisen muodon sisällä. Tätä kuvastaa hyvin se, miten Ilomantsin itäkylistä Pohjois-Karjalaan ja Pohjois-Savoon muuttaneet siirtokarjalaiset ovat omaksuneet savolaismurteille ominaista geminaatiota. Yleisgeminaatioasemassa pääpainollisen tavun jälkeisten täysien geminaattojen osuus (esim. *männöö*) vaihtelee idiolekteittain noin 14:stä 88 prosenttiin, mikä jo kertoo suurista yksilöllisistä eroista (Massinen 2012: 50). Esiintymisasemien tarkastelu paljastaa kuitenkin vielä selvemmin vaihtelun luonteen: geminaatio on voinut tarttua paitsi suomenmukaisiin muotoihin myös äänneasultaan muuten karjalankielisiin muotoihin. Siten mahdollisia ovat sellaiset yleisgeminaatiotapaukset kuin *sammuo* 'samaa', *päkkie* 'päkiä' ja *ennyä* 'enää' ja vastaavasti erikoisgeminaatiomuodot *jonnijoutavviki* 'jonninjoutaviakin', *soutajjua* 'soutajaa' ja *sulččinnuo* 'sultsinaa'. Rinnalla tavataan karjalan kielen mukaisia geminaatiottomia muotoja, kuten *tulou* 'tulee', *pidäy* 'pitää', *ahvenie* 'ahvenia' ja *haukie* 'haukia'. (Mts. 44–47, 55–56, 64.) Joskus geminaatio toteutuu sellaisessakin muodossa, jossa ei ole geminaation edellytyksiä mutta jonka suomalainen vastine mahdollistaisi geminaation (esim. *puotallettah* 'porhalletaan'; mts. 126).

Suomen ja karjalan yhteisvaikutuksesta voi syntyä sekamuotoja, kuten edellä mainittu *sammuo* 'samaa'. Siinä geminaation edellytyksenä oleva diftongi on sulauma kahden eri nominityypin vartalovokaalista ja siihen liittyvästä pääteaineksesta (*samua* ~ *samoa* + *koivuo*). Suomen ja karjalan kohtaaminen näkyy myös esimerkiksi niin, että karjalan mukainen soinnillinen klusiili geminoituu, kun se esiintyy geminaatioasemassa (*koddi* 'kotiin'). (Massinen 2012: 46, 126.) Kontaminoitumia on kehittynyt myös muotoihin, joissa alkuaan on ollut jälkitavujen vokaalienvälinen *h*. Karjalassa sananloppuiseksi päätyntä *h* (esim. *tultih*, *männäh*) voi jäädä muotoon, vaikka sitä edeltävä vokaali olisi suomen mukaisesti pidentynyt, kuten esimerkeissä *noustiuh nii aikaseh*; *savotassa oltiuh* (Ilomantsi 6656:1a). Rajakarjalaismurteissa myös savolainen svaavokaali voi esiintyä äänneasultaan muuten karjalaisessa sananmuodossa, esim. *šuluhaset ennehä suluhazet käv*; *tuluk`ua van istumah tulukua* (Ilomantsi 13818:1a; ks. myös E. Leskinen 1934: 138–142).

Rajakarjalaismurteissa variaatio on runsaampaa, monimuotoisempaa ja vakiintumattomampaa kuin suomen siirtymämurteissa. Muodot näyttävät osin yksilöllisiltä ja jopa tilapäisiltä, ja niiden lähteenä olevat kielimuodot ovat yleensä vielä erotettavissa. Variaation taustalla ovat eri-ikäiset suomen ja karjalan kielikontaktit, joista nuorimmat ajoittuvat toisen maailmansodan jälkeiseen siirtolaisaikaan. Myös suomen välimurteet voivat sisältää historiallisesti jopa eri kielistä peräisin olevia aineksia, mutta nämä ovat vuosisatojen kuluessa muuttuneet niin, etteivät ne enää erotu erikielisinä. Esimerkiksi Savonlinnan seudun siirtymämurteissa tavattavat jälkitavujen *OA*-yhtymien *U(v)A* ja *UU*-variantit (*verkkuu* ~ *verkku(v)a*) periytyvät karjalan diftongillisesta muototyypistä (*verkkuo*); niiden nykymurteiset vastineet ovat syntyneet joko diftongin monoftongiutumuksesta (*verkkuu*) tai diftongin ja eteläsavolaisen vokaaliyhtymäedustuksen sekaantumuksesta (*verkkuo* + *verkko(v)a* → *verkku(v)a*). Vaihtelu ei yleensä enää tuota uusia va-

riantteja vaan on päinvastoin vähenemässä: siirtymäalueiden suppealevikkiset variantit korvautuvat vähitellen laajempialaisilla vastineillaan, mikä käy hyvin ilmi verrattaessa eri sukupolvien idiolekteja toisiinsa (esim. Palander 2005).

6 Raja-Karjalan rajamurteet

Suomalaisessa tutkimuksessa Karjala kuvattiin 1900-luvun jälkipuoliskolle asti usein rajavyöhykkeenä, joka pitää erillään kahta perustavanlaatuisesti erilaista aluetta, itää ja länttä. Sittemmin Karjala-tutkimuksessa on tapahtunut paradigman vaihdos, ja nykyisin on vallalla korostaa Karjalan luonnetta ylirajaisena alueena, joka ei ole sidottu kansallisvaltioihin tai poliittisiin rajoihin vaan jonka olemus perustuu vuosisataiseen yksilöiden ja erilaisten ryhmien väliseen kanssakäymiseen ja yhteistyöhön. (Kirkinen 1973; Häyrynen 2012: 7; Katajala 2012: 101–102; 2013: 59–60; Knuuttila & Suutari 2013: 14.) Lähestymistavan muutos on tapahtunut laajemminkin erilaisten rajojen ja raja-alueiden tutkimuksessa (mm. Paasi 2007: 31–32). Vaikka suomalaisesta näkökulmasta Karjala hahmottuu yhä edelleen usein ainutlaatuiseksi rajamaaksi, se ei ole ainoa rajan- ja väestönsiirtojen ja arkipäiväisen rajan yli tapahtuvan vuorovaikutuksen muokkaama alue maailmassa, vaan tällaisia alueita on lukuisia (Häyrynen 2012: 11; myös Loipponen 2012: 182). Lähin vertailukohta hallinnollisen rajan halkomasta kieli- ja kulttuuri-alueesta löytyy Tornionlaaksosta (Vaattovaara 2009: 52–60).

Rajat voivat olla paitsi näkyviä ja fyysisiä myös näkymättömiä ja kuviteltuja (mm. Lähteenmäki 2007: 166–167; Omoniyi 2010: 123–127). Itsestään selväksi ymmärrettyjen raja- ja identiteettimäärittelyjen purkamisen on lähtökohtana monitieteisessä raja-tutkimuksessa, jossa rajat nähdään ensisijaisesti ihmisten luomina ja sosiaalisin käytäntein ylläpitäminä (esim. Newman 2006; Sevastianov, Laine & Kireev toim. 2015). Mentaalisten rajojen olemassaolo on huomioitu viime vuosikymmeninä myös lingvistiikassa: raja-alueiden kielimuotojen ja kielikontaktien tutkimuksessa on tarkasteltu muun muassa sitä, miten raja-alueen asukkaat rakentavat identiteettiään kielen avulla (mm. Fishman & García toim. 2010; Watt & Llamas toim. 2014; fennistiikassa erit. Vaattovaara 2009).²⁹ Näkyvät rajat voivat muokata myös näkymättömiä: maantieteelliset ja hallinnolliset rajat voivat vaikuttaa siihen, miten ei-kielitieteilijät havainnoivat ja määrittelevät kieli- ja murrerajoja (Inoue 1999: 171; Montgomery 2014; Bert & Costa 2014).

Erityisesti saksan ja hollannin muodostamaa kielijatkumoa käsittelevissä tutkimuksissa on toisinaan käytetty nimitystä *border dialect* 'rajamurre' (mm. Gooskens & Kürschner 2009: 274–275, 284, 289–291; Gooskens, Kürschner & Bezooijen 2011: 39, 54–60; Postma 2012). Fennistiikassa *rajamurre*-termiä ovat käyttäneet aiemmin ainakin Etelä-Pohjanmaan äänneoppia tutkinut Jussi Laurosela (1913: XXIX) sekä Eino Leskinen (1932: 168–169), joka arvioidessaan karjalan kielen murremonografioita ku-

29. Vaikka nykyään kieli koetaan melko itsestäänselvästi tärkeäksi osaksi identiteettiä, näin ei välttämättä ole ollut aina. Vielä keskiajalla ja uuden ajan alussa suhtautuminen kieleen oli käytännöllisempää. Kieli oli väline, jota vaihdeltiin tilanteen ja kommunikaatiotarpeen mukaan. Kieltä merkittävämpi identiteetin määrittäjä Karjalassa oli Ruotsin vallan aikana uskonto. (Katajala 2005: 49, 51, 54, 241–244; Korpela 2007: 45–46.)

vaa Tunkuan murretta *eteläkarjalan* ja *vienankarjalan rajamurteeksi*.³⁰ Rajamurteesta on myös kansanlingvistisiä huomioita: siirtokarjalaisia haastatelleen kulttuurintutkija Kaija Heikkisen (1989: 350) mukaan salmilaistaustaiset rajakarjalaiset nimittävät omaa murrettaan *rajamurteeksi*. *Rajamurre* ei ole kuitenkaan vakiintunut termi sen enempää suomen- kuin englanninkielisessä tutkimuksessa, vaan tavallisempaa on puhua *seka-*, *väli-* tai *siirtymämurteista* (ks. lukuja 5.1–5.2). *Rajamurre*-nimitystä voisi kuitenkin nähdäksemme hyödyntää tutkimuksessa laajemminkin.

Kuten olemme edellisissä luvuissa esitelleet, rajakarjalaismurteet eroavat sekä suomen että karjalan kielten sisäisistä välimurrealueista ja vertautuvat ennemmin saksan ja hollannin väliseen kielijatkumoon siinä suhteessa, että Raja-Karjala sijaitsee paitsi murteiden myös lähisukukielten raja-alueella (luvut 3–4). Suomen ja karjalan puhuma-alueiden nykyinen raja on muodostunut pitkälti valtiollisen rajan seurauksena, eikä se kuvaa kielimuotojen rinnakkaiseloja aikana, jolloin poliittinen raja ei vielä rajoittanut eri puolilla Karjalaa elävien ja toisilleen läheisten varieteettien puhujien kanssakäymistä.

Toisena rajakarjalaismurteita suomen välimurteista erottavana tekijänä voidaan pitää uskontoa: rajakarjalaismurteiden kehitys kertoo samalla ortodoksisten ja luterilaisten rinnakkaiselosta entisen Suomen alueella. Puitteet eri uskontoryhmien puhumien kielimuotojen kontakteille luotiin 1600-luvulla, kun Raja-Karjalan alue siirtyi Venäjältä Ruotsille ja alueen väestö suurelta osin vaihtui: joukoittain ortodoksia karjalaisia pakeni itään, ja tilalle muutti lähinnä luterilaisia suomen savolaismurteiden puhujia. Seuraavina vuosisatoina Raja-Karjala ei kuitenkaan missään vaiheessa jakautunut tiukasti eri uskontokuntien asuinalueisiin, vaan siirtoväen muistelukerronta, 1800- ja 1900-lukujen vaihteen aikalaishavainnot ja väestökirjanpito kertovat ortodoksien ja luterilaisten arkisesta kanssakäymisestä (ks. lukuja 3.1–3.2). Vuosisatoja kestänyt kahden uskonnon ja kahden kielen eri murteiden läheinen rinnakkaiselo näkyy rajakarjalaismurteissa idiolektikohtaisen variaation runsautena. Vaikka yksilöllinen vaihtelu kuuluu kaikkien raja-alueiden kielimuotoihin, Raja-Karjalassa eri uskontojen ja kielimuotojen läsnäolo muokkasivat monikielisen ympäristön, jossa myös puhujittainen variaatio muodostui erityisen runsaaksi (ks. lukuja 5.2). Kieli- ja murrekontaktithan tarkoittavat käytännössä aina eri kieliä ja murteita puhuvien ihmisten kontakteja.

Kokonaisuudessaan rajakarjalaismurteet voidaan asettaa itäisten itämeren-suomalaisten kielten muodostamalle jatkumolle, joka kulkee suomen itämurteista karjalan eri varieteettien kautta lyydiin ja vepsään. Rajakarjalaismurteet muodostavat tällä jatkumolla yhden *rajamurteiston*, eikä tarkkaa maantieteellistä rajakohtaa sille, milloin kielimuoto rajamurteiston alueella muuttuu suomeksi, eteläkarjalaksi tai livvin-karjalaksi, ole osoitettavissa (ks. Massinen 2012: 94–100). Nähdäksemme *rajamurre*-termillä on mahdollista osoittaa, että olemme tutkijoina tietoisia raja-alueiden luon-

30. Heikki Ojansuu (1918: 6, 10) on käyttänyt Paanajärven, Jyskyjärven ja Usmanan pitäjien murteesta nimityksiä *välittävä murre* ja *välimurre*, koska niissä esiintyy sekä vienalaismurteiden edustuksen mukaisia soinnittomia että eteläkarjalan edustuksen mukaisia soinnillisia klusiileja. Samoin Pekka Zaikov (2000: 27) katsoo Jyskyjärven, Paanajärven ja Usmanan murteiden kuuluvan varsinaiskarjalan *siirtymämurteisiin* (переходные диалекты), ei vienalaismurteisiin. Eino Leskisen kirjoituksessa (1932) mainittu Tunkuan pitäjä sijaitsee aivan Jyskyjärven itäpuolella. KKS:n luokituksessa Jyskyjärvi luetaan vienankarjalaan ja Tunkua eteläkarjalaan.

teesta erilaisten yllärajaisten kieli- ja murrekontaktien näyttämöinä sekä totuttujen kieli- ja murremääritelmien kyseenalaistajina. Terminologisten valintojen pohtimisesta tekee Raja-Karjalan kontekstissa erityisen tärkeää se, että alueella puhuttujen murteiden tutkimus on vasta alussa ja nyt tehtävät valinnat ohjaavat myös tulevaisuudessa mielikuvia, miten rajakarjalaismurteet nähdään ja miten ne määritellään. Tehtävä on kuitenkin kiitollinen: rajakarjalaismurteet ovat fennistiikassa harvinaisen vähän tutkittu murrealue, mikä mahdollistaa moninaisten tutkimusongelmien asettamisen niin lingvistiksestä variaatiosta kuin lähisukukielten keskinäisistä kontakteistakin kiinnostuneille.

Lähteet

Aineistolähteet

Raja-Karjalan korpus. Noin 119 tuntia Raja-Karjalan murreäänitteitä litteroituna. FINKA-tutkimushanke 2011–2014. Itä-Suomen yliopisto. <http://www.uef.fi/en/web/finka>.

Kirjallisuuslähteet

- AHTIA, E. V. 1936: *Karjalan kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Suojärvi: Karjalan kansalaisseura.
- AMINOFF, T. G. 1871: *Tutkimus Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta*. Suomi II: 9 s. 235–302. Helsinki: SKS.
- BERT, MICHEL – COSTA, JAMES 2014: What counts as a linguistic border, for whom, and with what implications? Exploring Occitan and Francoprovençal in Rhône-Alpes, France. – Dominic Watt & Carmen Llamas (toim.), *Language, borders and identity* s. 186–205. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- BJÖRN, ISMO 1993: *Ryssät ruotsien keskellä. Ilomantsin ortodoksit ja luterilaiset 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun puoliväliin*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 106. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- BRANCH, MICHAEL 1973: *A. J. Sjögren. Studies of the North*. SUST 152. Helsinki: SUS.
- BRITAIN, DAVID 1997: Dialect contact and phonological reallocation. ”Canadian Raising” in the English Fens. – *Language in Society* 26 s. 15–46.
- BRITAIN, DAVID 2008: Space and spatial diffusion. – J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalia Schilling-Estes (toim.), *The handbook of language variation and change* s. 603–637. Oxford: Blackwell Publishing.
- 2009: One foot in the grave? Dialect death, dialect contact, and dialect birth in England. – *International Journal of Sociology of Language* 196/197 s. 121–155.
- BUBRIH, D. V. – BELJAKOV, A. A. – PUNŽINA, A. V. 1997: *Dialektologičeskij atlas karel'skogo jazyka. Karjalan kielen murrekartasto*. SUST 97. Helsinki: SUS.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 2002: *Dialectology*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Toinen laitos. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAHLSTRÖM, HARALD 1928: Kielisuhteet Suomessa. – Kaarle Krohn, K. O. Lindeqvist, G. Melander & K. Grotenfelt (toim.), *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille V* s. 471–480. Toinen, uudistettu painos. Porvoo: WSOY.
- DUNAYER, JOAN 1995: Sexist words, speciesist roots. – Carol J. Adams & Josephine Donovan (toim.), *Animals and women. Feminist theoretical explorations* s. 11–31. Durham: Duke

University Press.

- FISHMAN, JOSHUA A. – GARCÍA, OGELIA (toim.) 2010: *Handbook of language and ethnic identity. Disciplinary & regional perspectives. Volume 1*. Toinen laitos. Oxford: Oxford University Press.
- FORSSTRÖM, O. A. 1894: *Kuwia Raja-Karjalasta*. Kansanvalistus-seuran Toimituksia 91. Ensimmäinen vihko 21:tä vuosikertaa. Helsinki: SKS.
- GENETZ, ARVID 1870a: *Kertomus Suojärven pitäjäästä ja matkustuksistani siellä v. 1867*. Suomi II: 8 s. 201–275. Helsinki: SKS.
- 1870b: *Kuvaelmia kansan elämästä Salmin kihlakunnassa. – Koitar. Savo-Karjalaisen osakunnan albumi I s. 84–109*. Helsinki: SKS.
- 1872/1873: *Wepsän pohjoiset etujoukot. – Kieletär 1:4 s. 3–32 / 1:5 s. 3–26*. Helsinki.
- 1880: *Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi*. Helsinki: SKS.
- 1884: *Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi*. Helsinki: SKS.
- GOOSKENS, CHARLOTTE – KÜRSCHNER, SEBASTIAN 2009: *Cross-border intelligibility. On the intelligibility of Low German among speakers of Danish and Dutch. – Alexandra N. Lenz, Charlotte Gooskens & Siemon Reker (toim.), Low Saxon dialects across borders – Niedersächsische Dialekt über Grenzen hinweg s. 273–295*. Stuttgart: Steiner.
- GOOSKENS, CHARLOTTE – KÜRSCHNER, SEBASTIAN – BEZOOJEN, RENÉE VAN 2011: *Intelligibility of Standard German and Low German to speakers of Dutch. – Dialectologia. Special issue II (2011) s. 35–63*.
- GROTFELT, OSSIAN 1878: *Pohjois-Hämeen kielimurteesta*. Suomi II: 12 s. 305–367. Helsinki: SKS.
- GRÜNTAL, RIHO 2007: *Karjala kielen ja murteiden rajapintana. – Kari Raivio, Jan Rydman & Anssi Sinnemäki (toim.), Rajalla. Tiede rajojaan etsimässä s. 108–117*. Helsinki: Gaudeamus.
- HAKULINEN, LAURI – KALIMA, JALO – UOTILA, T. E. 1942: *Itä-Karjalan murreopas. Äänne- ja muoto-oppia, tekstejä sekä sanastoa*. Helsinki: Otava.
- HEIKKINEN, KAIJA 1989: *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- HORMIA, OSMO 1966: *Gananderin murretiedot. – Kalevalaseuran vuosikirja 46 s. 136–158*.
- HÄMYNEN, TAPIO 1993: *Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940*. Historiallisia Tutkimuksia 170. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- 1995: *Suomalaistajat, venäläistäjät ja rajakarjalaiset. Kirkko- ja koulukysymys Raja-Karjalassa 1900–1923*. Ortodoksisen teologian laitoksen julkaisuja 7. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 1997: *Rajako railona aukeaa? Raja-Karjalan ja Vienan Karjalan väestön yhteydet itärajan yli 1800-luvulta toiseen maailmansotaan. – Karjalan Heimo 5–6/1997 s. 69–71*.
- 2011: *Metsä, raja ja suojärveläiset. – Tapio Hämynen (toim.), Omal mual, vierahal mual. Suojärven historia III s. 20–204*. Nurmes: Suojärven Pitäjöseura ry.
- 2013: *Rajakarjalaisen kieliyhteisön rapautuminen ja karjalankielisten määrä Suomessa. – Pekka Suutari (toim.), Karjala-kuvaa rakentamassa s. 182–213. SKST 1389*. Helsinki: SKS.
- HÄRKÖNEN, IIVO (toim.) 1910: *Karjalan kirja I–II*. Porvoo: WSOY.
- 1914: *Runojen ja metsäin Karjala. Kylästä kylään käypä esitys nykyhetken Raja-Karjalasta*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- 1920: *Itäinen vartio. Lukuja vanhasta Karjalasta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Ahjo.
- 1928: *Suomen Karjala. – Kaarle Krohn, K. O. Lindeqvist, G. Melander & K. Grotenfelt (toim.), Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille VI s. 116–135*. Toinen, uudistettu painos.

- Porvoo: WSOY.
- HÄYRYNEN, MAUNU 2012: Johdatus ylijarjaiseen Karjalaan. – Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen (toim.), *Takaisin Karjalaan* s. 7–19. SKST 1250. Helsinki: SKS.
- INHA, I. K. 1988 [1909]: *Suomen maisemia*. 3. painos. Porvoo: WSOY.
- INOUE, FUMIO 1999: Subjective dialect division in Great Britain. – Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology. Volume 1* s. 161–176. Amsterdam: John Benjamins.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- ITKONEN, TERHO 1965: *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects I:1*. SUST 138:1. Helsinki: SUS.
- 1971: Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunukselaismurteiden synty. – *Virittäjä* 75 s. 153–185.
- 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87 s. 190–229, 349–386.
- 1989: *Nurmijärven murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 10. Helsinki: SKS.
- JESKANEN, MATTI 1998: ”Karielat hormilla keššessä.” Sisä-Venäjän, erityisesti Tverin alueen karjalaiset. – Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri* s. 255–276. SKST 705. Helsinki: SKS.
- 2005: Karjalan kieli ja karjalankieliset Suomessa. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 215–285. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 2011: Karjalan kieli Suojärvellä. – Tapio Hämynen (toim.), *Omal mual, vierahal mual. Suojärven historia III* s. 352–357. Nurmes: Suojärven Pitäjäseura ry.
- JULKU, KYÖSTI 1987: *Suomen itärajan synty*. *Studia Historica Septentrionalia* 10. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- JUUSELA, KAISU 1989: *Törmäysmurteen variaatiosta. Jälkitavun i-loppuisten diftongien edustus Töysän murteessa*. SKST 496. Helsinki: SKS.
- KAARLENKASKI, TAIJA 2012: *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Kultaneito IX. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- KANANEN, HELI KAARINA 2010: *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959)*. *Jyväskylä Studies in Humanities* 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karjalan Kävijä* 4/1908 = Pakinaa kylien kalmistoista ja hautaustavoista Raja-Karjalassa s. 32–36. Kirjoittanut nimimerkki ”Kalmiston vierellä elänyt karjalainen”.
- KATAJALA, KIMMO 2005: *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*. Historiallinen arkisto 188. Helsinki: SKS.
- 2012: From conflict to cooperation: Paradigm changes in Finnish research into the history of Karelia and the eastern border. – Kimmo Katajala & Maria Lähteenmäki (toim.), *Imagined, negotiated, remembered. Constructing European borders and borderlands* s. 87–118. *Mittel- und Ostmitteleuropastudien. Osa 11*. Berlin: Lit Verlag.
- 2013: Konstruoitu Karjala. Suomalaisen historiantutkimuksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla. – Pekka Suutari (toim.), *Karjala-kuvaa rakentamassa* s. 29–63. SKST 1389. Helsinki: SKS.
- KATAJALA, KIMMO – JUVONEN, JAANA 2006: Mikä oli ja on maakunta? – Kimmo Katajala & Jaana Juvonen (toim.), *Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939* s. 13–26. SKST 1089. Helsinki: SKS ja Joensuun yliopisto.
- KETTUNEN, LAURI 1930a: *Suomen murteet I. Murrenäytteitä*. SKST 188. Helsinki: SKS.
- 1930b: *Suomen murteet II. Murrealueet*. SKST 188. Helsinki: SKS.

- 1940a: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKST 188. Helsinki: SKS.
- 1940b: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon*. SKST 188. Helsinki: SKS.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2016. www.kielitoimiston-sanakirja.fi (8.8.2016).
- KIRKINEN, HEIKKI 1973: Karjala kulttuurisiltana. – Hannes Sihvo (toim.), *Karjala idän ja lännen silta* s. 7–15. Kalevalaseuran vuosikirja 53. Porvoo: WSOY.
- 1994: Karjalan historia juurista Uudenkaupungin rauhaan. – Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjalan kansan historia* s. 13–171. Porvoo: WSOY.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja I–VI*. Lexica societatis fenno-ugricae XVI. Helsinki: SUS. 1968–2005. http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi.
- KNUUTTILA, SEPPÖ – SUUTARI, PEKKA 2013: Mikä pitää koossa Karjalaa? – Pekka Suutari (toim.), *Karjala-kuva rakentamassa* s. 9–25. SKST 1389. Helsinki: SKS.
- KOIVISTO, VESA 2013: Variaatiosta yhden rajakarjalaismurteen idiolekteissa. – *XL Kielitieteen päivät 2.–4.5.2013*. Abstraktikirja s. 174–175. Tampere: Tampereen yliopisto.
- KORHONEN, ARVI 1938: *Suomen itärajan syntyhistoria*. Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja III. Porvoo: WSOY.
- KORPELA, JUUKA 2002: Finland's eastern border after the treaty of Nöteborg: An ecclesiastical, political or cultural border? – *Journal of Baltic Studies* 33 s. 384–397.
- 2007: The formation of medieval Karelia. – Maria Lähteenmäki (toim.), *The flexible frontier. Change and continuity in Finnish-Russian relations* s. 42–69. Aleksanteri Series 5/2007. Helsinki: Aleksanteri Institute.
- KUJOLA, JOH. 1910: *Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta*. Eripainos Suomi-kirjasta. Helsinki: SKS.
- KUUJO, ERKKI 1963: *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- LARJAVAARA, MATTI 1986a: *Itämerensuomen demonstratiivit I. Karjala, aunus, lyydi ja vepsä*. SKST 433. Helsinki: SKS.
- 1986b: Itämerensuomen koillisryhmän synkretistiset paikallissijat. – *Virittäjä* 90 s. 413–427.
- LAUROSELA, JUSSI 1913: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Konsonantit*. Helsinki: SKS.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1972: *oi- ja ei-nominin Länsi-Uudenmaan murteissa*. SKST 310. Helsinki: SKS.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- LEINO, ANTTI – HYVÖNEN, SAARA – SALMENKIVI, MARKO 2006: Mitä murteita suomessa onkaan? Murreosanaston levikin kvantitatiivista analyysiä. – *Virittäjä* 110 s. 26–45.
- LESKINEN, EINO 1932: Karjalan kielen murremonografioita. – *Virittäjä* 36 s. 168–175.
- 1934: *Karjalan kielen näytteitä II. Aunuksen ja Raja-Karjalan murteita*. SKST 193. Helsinki: SKS.
- 1937: *Karjalan kieleen kohdistuneesta tutkimuksesta ja harrastuksesta*. Eripainos julkaisusta ”AKS:n tie”. Porvoo: WSOY.
- 1938: Itä-Karjalan historiaa kielentutkimuksen valossa. – *Karjalan historiaa. Historian aitta VIII* s. 21–31. Jyväskylä: Historian Ystävien Liitto.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: *Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. SKST 275. Helsinki: SKS.
- 1977: Karjalaiset ja savolaiset kielentutkimuksen näkökulmasta. – *Karjalan synty. Symposio*

30. 6.–2. 7. 1976 Joensuu. Alustukset s. 102–109. Monistesarja A 24 A. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.
- 1982: Etelä-Karjalan kielimuodot. – *Karjala 2. Karjalan maisema ja luonto* s. 11–39. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy.
- 1998: Karjala ja karjalaiset kielentutkimuksen näkökulmasta. – Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri* s. 352–382. SKST 705. Helsinki: SKS.
- LOIPPONEN, JAANA 2012: Carelia Karelia. Karjalan taju. – Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen (toim.), *Takaisin Karjalaan* s. 176–192. SKST 1250. Helsinki: SKS.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI – REKUNEN, JORMA – YLI-PAAVOLA, JAAKKO (toim.) 2013: *Suomen murrekirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- LÄHTEENMÄKI, MARIA 2007: Dreaming of a greater Finland. Finnish-Russian border demarcations from 1809 to 1944. – Maria Lähteenmäki (toim.), *The flexible frontier. Change and continuity in Finnish-Russian relations* s. 145–169. Aleksanteri Series 5/2007. Helsinki: Aleksanteri Institute.
- LÖNNROT, ELIAS 1980: *Matkat 1828–1844*. Helsinki: Weilin+Göös.
- 1985 [1952]: *Vaeltaja. Muistelmia jalkamatkalta Hämeestä, Savosta ja Karjalasta 1828*. Näköispainos vuoden 1952 Vaeltajasta. Helsinki: SKS.
- MARKIANOVA, L'UDMILA 2002: *Karjalan kielioppi 5–9*. Petroskoi: Periodika.
- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokalismi. Historia, muutos ja variaatio*. Suomi 198. Helsinki: SKS.
- MASSINEN, HENNA 2012: *Yleis- ja erikoisgeminaatio Ilomantsin karjalankielisten siirtolaisten idiolekteissa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- MERIKOSKI, K. 1939: *Taistelua Karjalasta. Piirteitä venäläistämistyöstä Raja-Karjalassa tsaarivallan aikoina*. Helsinki: Osakeyhtiö Valistus.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. SKST 375. Helsinki: SKS.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: SKS.
- MONTGOMERY, CHRIS 2014: Perceptual ideology across the Scottish/English border. – Dominic Watt & Carmen Llamas (toim.), *Language, borders and identity* s. 118–136. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- MOSHNIKOV, ILIA 2014: *NUT-partisiipin variaatio Ilomantsin rajakarjalaismurteessa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- MÄHÖNEN, HANNU 2006: Lukutaitoa ja opetuksen maakunnallisia tavoitteita. – Kimmo Katajala & Jaana Juvonen (toim.), *Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939* s. 214–252. SKST 1089. Helsinki: SKS ja Joensuu yliopisto.
- NEVALAINEN, PEKKA 1994: Ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. – Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjalan kansan historia* s. 347–550. Porvoo: WSOY.
- NEWMAN, DAVID 2006: Borders and bordering. Towards an interdisciplinary dialogue. – *European Journal of Social Theory* 9 s. 171–186.
- NIRVI, R. E. 1932: *Suistamon keskusmurteen vokalismi*. Helsinki: SKS.
- 1961: Inkeröismurteiden asema. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 41 s. 99–132.
- OJANSUU, HEIKKI 1910: Karjalan (ja Aunuksen) kielestä. – Iivo Härkönen (toim.), *Karjalan kirja* s. 10–16. Porvoo: WSOY.
- 1918: *Karjala-ainuksen äännehistoria*. Helsinki: SKS.
- OMONIYI, TOPE 2010: Borders. – Joshua A. Fishman & Ofelia García (toim.), *Handbook of lan-*

- guage and ethnic identity. Disciplinary & regional perspectives. Volume 1* s. 123–134. Toinen laitos. Oxford: Oxford University Press.
- PAASI, ANSSI 2007: Borders and regions in a transforming Northern Europe. A conceptual perspective. – Maria Lähtenmäki (toim.), *The flexible frontier. Change and continuity in Finnish-Russian relations* s. 24–41. Aleksanteri Series 5/2007. Helsinki: Aleksanteri Institute.
- PALANDER, MARJATTA 1996: *Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa*. SKST 648. Helsinki: SKS.
- 2001: Välimurteiden idiolektit. – *Virittäjä* 105 s. 23–43.
- 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Suomi 191. Helsinki: SKS.
- PAULAHARJU, SAMULI 1908: *Matkakertomuksia Karjalan kankahilta*. Helsinki: SKS.
- PAUNONEN, HEIKKI 1974: *Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I*. SKST 317. Helsinki: SKS.
- 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. – *Fenno-Ugrica Suecana* 10 s. 75–95.
- 2006: Lounaismurteiden asema suomen murteiden ryhmytyksessä. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 249–269. SKST 1078. Helsinki: SKS.
- POSTMA, GERTJAN 2012: Language contact and linguistic complexity. The rise of the reflexive pronoun *zich* in a fifteenth-century Netherlands border dialect. – Dianne Jonas, John Whitman & Andrew Garrett (toim.), *Grammatical change. Origins, nature, outcomes* s. 139–159. Oxford: Oxford University Press.
- PUNTTILA, MATTI 1992: *Impilahden karjalaa*. Castrenianumin toimitteita 41. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 64. Helsinki: SUS.
- (toim.) 1998: *Impilahden karjalan sanakirja*. Helsinki: SUS ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PYÖLI, RAIJA 2011: *Livvinkarjalan kielioppi*. Joensuu: Karjalan Kielen Seura.
- 2015: Salmilaisten kieli. – Jukka Kokkonen (toim.), *Rajoil da randamil. Salmilaiset 1617–1948* s. 499–525. Kuopio: Salmi-Säätiö.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1971: *Oulun seudun murteen äännehistoria I. Sanansisäiset klusiilit aste-vaihtelusuhteineen*. SKST 289. Helsinki: SKS.
- RANINEN-SIISKONEN, TARJA 1999: *Vieraana omalla maalla. Tutkimus Karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. SKST 766. Helsinki: SKS.
- RAPOLA, MARTTI 1947: *Johdatus suomen murteisiin*. Tietolipas 4. Helsinki: SKS.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. Helsinki: SKS.
- RELANDER, OSKAR 1893: *Karjalan kuvia*. Helsinki: Weilin & Göös.
- 1903: *Suomen maakunnat. Pohjois- ja Itä-Karjala*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: *Äyrämöismurteiden äännehistoria*. SKST 245. Helsinki: SKS.
- 1956: *Etelä-Karjalan murreopas*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiön julkaisuja. Helsinki: Otava.
- 1984: Itä-Kannaksen murteista. – Veikko Ruoppila (toim.), *Itä-Kannaksen murre-sanakirja* s. 10–13. Helsinki: SKS ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- SALOHEIMO, VEIJO 1986 [1976]: *Pohjois-Karjalan historia II. 1617–1721*. Toinen korjattu painos. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- 2010: *Entisen esivallan alle uusille asuinsijoille. Ortodoksikarjalaisten ja inkeröisten poismuutto 1500- ja 1600-luvuilla*. Joensuu: Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – *Virittäjä* 81 s. 119–136.
- SARHIMAA, ANNELI 1999: *Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of*

- bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation.* Studia Fennica Linguistica. Helsinki: Finnish Literature Society.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: *Itämerensuomalaisten kielten kieltöverbi I. Suomi.* SKST 333. Helsinki: SKS.
- SEVASTIANOV, SERGEI V. – LAINE, JUSSI P. – KIREEV, ANTON A. (toim.) 2015: *Introduction to border studies.* Vladivostok: Dalnauka.
- SIHVO, HANNES 1973: *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana.* SKST 314. Helsinki: SKS.
- 1994: Vanhasta Suomesta autonomian ajan Karjalaan. – Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjalan kansan historia* s. 175–291. Porvoo: WSOY.
- SKNA = Suomen kielen nauhoitearkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SUS = Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia.
- TRUDGILL, PETER 1986: *Dialects in contact.* Language in Society 10. Oxford: Basil Blackwell.
- TURUNEN, AIMO 1946: *Lyydiläismurteiden äännehistoria I. Konsonantit.* SUST 89. Helsinki: SUS.
- 1956: *Pohjois-Karjalan murreopas.* Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön julkaisuja. Helsinki: Otava.
- 1959: *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria.* SKST 253. Helsinki: SKS.
- 1965: Suojärven murre. – Lauri Pelkonen (toim.), *Suojärvi I* s. 21–38. Kajaani: Suo-Säätiö.
- 1973: Raja-Karjalan murteet ja vepsän kieli. – Hannes Sihvo (toim.), *Karjala idän ja lännen silta* s. 83–94. Kalevalaseuran vuosikirja 53. Porvoo: WSOY.
- 1982: Raja-Karjalan murteet. – *Karjala 2. Karjalan maisema ja luonto* s. 65–89. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena.* SKST 1224. Helsinki: SKS.
- WARIS, HEIKKI – JYRKILÄ, VIENO – RAITASUO, KYLLIKKI – SIIPI, JOUKO 1952: *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta.* Helsinki: Otava.
- WARTIAINEN, ELIEL 1907: *Metsämiehen muistelmia karhunkaatoretkiltä. Shemeikkain ja Vornasten metsästäjätarina.* Porvoo: WSOY.
- 1928: *Karhunajolla Kauko-Karjalassa.* Porvoo: WSOY.
- WATT, DOMINIC – LLAMAS, CARMEN (toim.) 2014: *Language, borders and identity.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- WENNOLA, J. H. 1897: *Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta.* Suomi III:13. Helsinki: SKS.
- WICHMANN, YRJÖ 1893: *Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta.* Suomi III:6. Helsinki: SKS.
- WIIK, KALEVI 1998: *Karjalan dialektometriikkaa.* Moniste.
- 2004: *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus.* Helsinki: SKS.
- VIRTARANTA, PERTTI 1960: *Juho Kujola, karjalan ja lyydin tutkija.* SKST 266. Helsinki: SKS.
- ZAIKOV, PEKKA 2000: *Glagol v karelskom jazyke. Grammatitšeskie kategorii litsa-tšisla, vremeni i naklonenija.* Petrozavodsk: Izdatelstvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta.
- 2013: *Vienankarjalan kielioppi. Lisänä harjotukse ja lukemisto.* Helsinki: Karjalan Sivistysseura ry.

SUMMARY

Border Karelian dialects and the terminology of Karelian borderlands' language varieties

This article explores 'Border Karelia' as a field of multiple and multifaceted dialect and language contacts. Border Karelia is a historical term that refers to the districts of Impilahti, Suistamo, Soanlahti, Salmi, Suojärvi, and Korpiselkä. Employing case studies and examples, the article illustrates the great variation that exists in the language varieties of this area. The results demonstrate how Border Karelia is distinctive from Finnish mixed, transitional and inter-dialects due to its high dialectal variation.

Prior to 1944, most Karelian-speaking Finns lived in Border Karelia. Moreover, the Finnish Savo dialects and the south-eastern transitional dialects of the Sortavala region were also spoken in this area. Thus, the coexistence of these closely-related languages and their dialects were the historical result of that region. Until the beginning of the 17th century, Border Karelia was part of Russia. The population of the area was mainly Karelian-speaking and belonged to the Orthodox Church. In 1617, however, Border Karelia became part of Sweden, and most of the Orthodox population fled eastwards. Border Karelia then experienced an influx of new inhabitants from the west and south, who were mainly Savo-speaking Lutherans. This 17th century migration had a significant impact on the linguistic landscape of the region, and over the following centuries, Border Karelia gradually morphed into an area linguistically distinct from other Karelian-speaking regions in Finland and Russia.

This article's data is taken from the Corpus of Border Karelia, which contains some 119 hours of transcribed recordings from Ilomantsi, Impilahti, Korpiselkä, Salmi, Suistamo and Suojärvi. In addition, the article exploits contemporary notes and descriptions written in Border Karelia in the late 19th and early 20th centuries. The paper brings together the empirical and theoretical points of view concerning different aspects of linguistics – mainly variation study and dialectology – as well as social sciences, namely history and border studies.

Although the earliest linguistic findings from Border Karelia date from as far back as the early 19th century, there is a dearth of research into Border Karelian dialects. This article demonstrates and develops how dialects and languages are varyingly defined, and how borders are perceived differently from the perspectives of the internal experiencer vs external observer. Border Karelian dialects reveal much about not only the contact between Finnish and Karelian, but also the history, culture and identity of this borderland and its inhabitants. The paper introduces the term *border dialect* as a concept, to refer to language varieties spoken in different borderlands in different geographical locations, characterised by the extremely rich variation from one speaker to another, from one village to another, and from one social interaction to another.

Raja-Karjalan murteet ja raja-alueiden kielimuotojen nimitykset

Artikkelissa tarkastellaan Raja-Karjalan aluetta kieli- ja murrekontaktien kenttänä. Taavoitteena on tuoda eri aikoina kerättyjen aineistojen ja aiemman tutkimuksen valossa esiin, miten variaation määrä, uskonnon ja kielen tiivis suhde sekä kahden eri kielen rinnakkaiselo erottavat Raja-Karjalan alueen suomen väli- ja sekamurrealueista. Artikkelissa pohditaan myös sitä, millä termillä rajakarjalaismurteita pitäisi kutsua. Variaation esittelyä ja terminologista pohdintaa taustoitetaan alueen historiaa valottavalla kirjallisuuskatsauksella.

Rajakarjalaismurteilla tarkoitetaan kielimuotoa, jota käytettiin Raja-Karjalassa – alueella, joka ennen vuosien 1939–1944 sotia kuului Suomeen. Karjalan eri murteiden ohella alueella kuului savolaismurteita ja kaakkoismurteisiin kuuluvia Sortavalan seudun välimurteita. Artikkelin aineisto on Raja-Karjalan korpuksesta, joka sisältää 119 tuntia litteroituja murreäänitteitä Ilomantsista, Impilahdelta, Korpiselästä, Salmista, Suistamolta ja Suojärveltä. Lisäksi artikkelissa hyödynnetään 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa muistiinmerkittyjä Raja-Karjalan kielioloja koskevia aikalaishavaintoja. Rajakarjalaisaineistoa tarkastellaan eri näkökulmista, sekä tuoreen variaation- ja murteentutkimuksen että historian- ja rajatutkimuksen valossa.

Raja-Karjalan erisuuntaiset ja -asteiset murre- ja kielirajat selittyvät alueen asutushistorialla. 1600-luvulla alue siirtyi Venäjältä Ruotsille, jolloin suuri osa sen väestöstä pakeni uusia hallitsijoita itään. Alue sai uusia asukkaita lännestä ja etelästä. Poismuuttajat olivat karjalankielisiä ortodokseja ja uudet asukkaat lähinnä luterilaisia savolaismurteiden puhujia. Raja-Karjalassa uskontoryhmät elivät rinnan, ja ajan kuluessa alue muokkautui ympäristöstään erottuvaksi kielialueeksi, jonka puhekieltä leimasi runsas yksilö- ja tilannekohtainen variaatio. Uskonnon merkitys kieltä määrittävänä tekijänä säilyi 1900-luvulle saakka.

Varhaisimmat merkinnät Raja-Karjalan kielioloista ovat 1800-luvun alusta, mutta murrealueen systemaattinen tutkimus on käynnistynyt vasta 2000-luvulla. Rajakarjalaismurteet kertovat suomen ja karjalan välisten kielikontaktien lisäksi myös raja-alueen omalaatuisesta historiasta, kulttuurista ja identiteetistä. Artikkelissa ehdotetaan, että rajakarjalaismurteiden – ja muiden niihin vertautuvien raja-alueilla puhuttavien kielimuotojen – runsas yksilöllinen, kylittäinen ja tilanteittainen variaatio huomioitaisiin myös terminologiassa: rajakarjalaismurteita voitaisiin kutsua *raja-murteiksi*.

Kirjoittajien yhteystiedot (addresses):
etunimi.sukunimi@uef.fi